

Concha Győző konzervatív állameszméje

BEVEZETÉS

A fiatal Concha Győző 1872-ben, a Kolozsvári Tudományegyetem rendkívüli tanáráként tartott beköszöntő előadásában hallgatósága számára a következőképpen fejtette ki az állam fogalmát. „Az állam eszmei valami, eszmei céljánál, eszmei léténél fogva. Célja az ember, illetőleg az emberek, kiket eszünk a nép, a nemzet fogalmába egyesít; minden egyik ember annyit ér, mint a másik, ha eltekintve anyagi és erkölcsi értékétől azt vizsgáljuk, ami mindannyiban közös, így az állam is, mely az emberért van, egyenlően van minden emberért. Az ember rendeltetése pedig, hogy éljen, hogy egyéniségét kifejtse s így az állam célja is abban álland, hogy az ember egyéniségének kifejlődésén munkálkodjék, s miután minden emberért egyenlően van, lényé szükségképpen folyománya az általánosság, a közösség vagy más szavakkal az állam célja minden ember céljának, érdekének előmozdítása, azaz a közjó, a közérdek, mint mindennapi életben magunkat kifejezzük.”^[1] Az előadás kitűnően érzékeltette egy induló tudósi életpálya irányvonalát, pontosan megvilágítva azt, hogy mivel kíván foglalkozni a magyar konzervatív gondolkodás egyik meghatározó alakja, aki hosszú élete során számos művet írt, egyetemi előadásokat tartott a jog- és állambölcselet, az alkotmányjog és a közigazgatás témakörében, több generációnyi hallgatói kört nevelt fel a jogtudomány számára, s emellett mindvégig meghatározó alakja maradt a politikai gondolkodásnak.

Concha Győző munkásságának központi problémája mindvégig az állam természetének kutatása volt. A szerzőt az állam mibenléte és rendeltetése érdekelte, ezen keresztül fejtette ki államelméleti, alkotmányjogi, közigazgatási jogi, illetve nemzetközi jogi nézeteit. Némi túlzással az is kijelenthető, hogy az államról alkotott tézisein keresztül mondta el véleményét a kor égető kérdéseiről, legyen szó akár a szociális feszültségekről vagy a nemzetállamiságról, a nemzetközi viszonyokról vagy a háború és béke kérdéséről.

Az idézet azonban nem csupán a leendő tudós államfelfogásáról tanúskodik. Abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy a közel három évtizeddel később, 1895-ben megjelenő *Politika* című főművében szinte teljes mértékben megismételte 1872-ben megfogalmazott gondolatait. Kolozsvári beszédében tulajdonképpen készen volt a konzervatív állameszme magva, a *Politika* ehhez a közjogi – elsősorban alkotmányjogi, közigazgatási és nemzetközi jogi – vonatkozásokat illesztette hozzá.

[1] Concha Győző: Beköszöntő előadás a Kolozsvári Tudományegyetemen. In Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872–1927*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005, Attraktor, 10. o.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a korszakot sem, amelyben alkotott. Az 1846-ban született jogtudós kezdeti munkássága az Osztrák-Magyar Monarchia időszakára esett. Közjogi nézeteit mindvégig befolyásolja a dualista államszerkezet, s annak egyre inkább szembetűnővé váló működési zavarai. Ezekben az évtizedekben különösen fontos szerepet töltött be írásaiban a nemzetiségek ügye, illetve komolyan foglalkoztatta a századforduló környékén megjelenő, önmagát progresszívnek nevező szociálliberális és szociáldemokrata értelmiség által felvetett társadalmi fejlődés problémája. Intenzíven érdeklődött a szekularizáció folyamatának fejleményei iránt is, hiszen egy konzervatív gondolkodó számára az állam és az egyház viszonyának intézményesítése okán ez elengedhetetlenül fontos volt. A közjogi problémákon belül elsősorban a közigazgatás szervezetének átalakításában született több reformjavaslata, de a közigazgatási bíróság felállításával kapcsolatban is kifejtette álláspontját. Ezen túlmenően a *Huszdik Század* című folyóirat hasábjain a Társadalomtudományi Társaság által megrendezett vitákhoz szinte kivétel nélkül hozzászólt. Concha nézeteivel találkozhatunk az 1904-ben megrendezett társadalmi fejlődésről szóló vitasorozatban, az 1916-os Közép-Európa-vitában, majd az 1919. januári nemzetiségi kérdéssről szóló vitában. Ezekben az években maga is rendkívül jelentős mértékben járult hozzá a politikai konzervativizmus 19. század utolsó harmadában kialakult alapítzéseihez. Az első világháború utáni időszakban Magyarország közjogi berendezkedése jelentős változáson ment át, ám a jogtudós pályáját 1933-ban bekövetkező haláláig a háború előtt kikristályosodott konzervatív nézetek határozták meg. Ez a korszak sokkal inkább abból a szempontból lehet tanulságos, hogy az általa „kinevelt” generációk, tanítványai hogyan vitték tovább nézeteit.

ÁLLAMTANI PROBLÉMÁK AZ 1870-1880-AS ÉVEK ÍRÁSAIBAN

Concha Győző államról alkotott felfogásának alapelemei a *Politika* című mű megjelenése előtt már néhány korai munkájában felfedezhetők. A tanulmányom elején idézett kolozsvári egyetemen elhangzott beszéd az állam lényegét és a jogtudomány egyik ágának, az államtannak a jövőbeni feladatait taglalta tudományfilozófiai nézőpontból. A szerző előadásának megértéséhez nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben az európai filozófiai és társadalomtudományi gondolkodást az Auguste Comte, John Stuart Mill és Herbert Spencer nevével fémjelzett francia-angol pozitívizmus uralta, a természettudományokban pedig a darwinizmus vált meghatározóvá. A darwini evolúció tana a szociáldarwinizmus formájában rendkívül nagy hatást gyakorolt a társadalmi fejlődés értelmezésére. Ezzel párhuzamosan egyre erőteljesebben jelentkezett a marxizmus társadalomfilozófiája. A pozitívista és darwinista tételek antropológiai hátterét a francia regényirodalom által kidolgozott realista és naturalista emberkép jelentette, amely az ember fizikai aspektusára, ösztöneinek meghatározó voltára és a hétköznapi valóságra helyezte a hangsúlyt, szemben a romantika 19. század eleji irracionálizmussal vagy a historizmust diadalra juttató Hegel szellemfilozófiájával.

Az 1870-es évek elején Concha Győző a természettudomány és a jogtudomány – ezen belül is az államtan – eltérő jellegéből kiindulva az állam eszmei valósága mellett érvelt. Nézete szerint az államról alkotott helyes fogalmunk alapja az állam lényegének és céljának a meghatározása. A jogtudományon belül az államtan feladata az állam mibenlétének kutatása, az állam alkotórészeinek feltárása, s ezen részek közötti összefüggések és törvényszerűségek bemutatása. A jogtudomány által felállított törvényszerűségek ugyanakkor soha nem fognak a természettudomány szigorúan objektív törvényeihez hasonlítani. A természettudomány fogalmaival szemben az állam fogalma olyan társadalmi jelenségekre vonatkozik, amit maga az ember alkotott. Ebből következően az állam nem függetlenítheti magát egyetlen történelmi korszakban sem az emberek tudatától, akaratától és cselekvéseitől.

Concha az állam lényegének megragadásakor elutasítja a történelmi megközelítést, szerinte ugyanis az állam fogalmi meghatározásához nem juthatunk el az ilyen módon nyert ismeretek szintézisével. A jogtudományi államtanak a történelmi változásoktól független és változatlan „állam - lényeg” feltárása a feladata. Ez az állam - lényeg a konkrét történelmi államok emberrel kapcsolatos rendeltetésében jelenik meg. Az állam mindenekelőtt az emberért van, az ember céljait hivatott megvalósítani, amely nem más mint az ember „önkibontakozása”. Rendeltetése szerint tehát az állam általános, változatlan lényegiség, függetlenül attól, hogy konkrétan mely történelmi korszakban, milyen formában jelenik meg. Ezzel Concha egyértelműen a klasszikus liberális ideológia minimális államról vallott felfogásának az ellentétét alkotta meg. A fiatal jogtudós álláspontja szerint az egyén boldogulása és önmegvalósítása kizárólag az állam keretein belül következhet be. Az állam céljai azonosak az emberi célokkal. Az ember nem önálló individuum, nem atomizált egyén, hanem valamely nagyobb, átfogóbb egység, rend része. Concha konzervatív nézőpontjából az egyéni célok azonossá válnak a köz céljaival, illetve a közérdekkel. A közcél az államhoz hasonlóan nem az egyes ember céljainak mechanikus összessége, hanem az egyéni célok felett álló magasabb rendű eszmei egység, egy átfogó rend kifejeződése.

Concha korai államfelfogását egyértelműen a 19. század elején uralkodó német idealizmus filozófiai nézetei befolyásolták. A kolozsvári egyetemen elhangzott előadásában egyaránt fellelhetők Fichte *Beszédek a német nemzethez* című művének, illetve Hegel jogfilozófiájának egyes elemei. Fichte a századelő egyik meghatározó vitájához csatlakozva arra kereste a választ, hogy az emberiség kozmopolita vagy patrióta közösségekben képes-e boldogulni. A német idealista filozófus egyértelműen a nemzet létjogosultságát támogatta a világpolgársággal szemben, amelyet arra alapozott, hogy mindenkinek a saját nemzeti keretei között kell küzdenie az emberiség eszméjének és magasabb céljainak megvalósításért. A nemzet alapja a kultúra, amely népdalokban, történelmi hagyományokban és szokásokban, azaz a néplélekben ölt testet. Ezzel összhangban Concha az egyén, a nép, a nemzet, az állam és az emberiség kapcsolatában szintén a nemzetnek tulajdonította a legmagasabbrendű eszmei valóságot, s ezt azonosította ekkoriban az állam fogalmával. (Ennek a viszonyrendszernek a részletes elemzését, különös tekintettel a nemzet és az állam kapcsolatára, csak a több mint két

évtizeddel később megjelent *Politikában* végezte el.) A hegeli jogfilozófiából mindenekelőtt az állam eszméjét vette át, és annak több vonatkozását integrálta saját felfogásába. Amikor Concha az állam céljait az egyén céljaival azonosította, arra a hegeli koncepcióra támaszkodott, mely szerint az egyén nem önmagában hordja létének alapjait, hanem egy nála nagyobb és átfogóbb egységben, az államban. Az individuum kizárólag az állam tagjaként nyerheti el létezése értelmét, és csak annyiban rendelkezik objektivitással, erkölcsiséggel, illetve szabadsággal, amennyiben az állam része. Hegel *A jogfilozófia alapvonalaiban* az államot a partikuláris társadalmi érdekek felett álló általános érdekként jellemezte, amely megszüntetve megőrzi a különböző érdekeket: „Az állam célja az általános érdek mint ilyen és benne a különös érdek fenntartása, mivel ezeknek szubsztanciája az általános érdek.”^[2] Concha ezen túlmenően az állam erkölcsi tökéletességének hegeli tanítását is kiindulópontként kezelte állammelfogásának kidolgozása során. A fiatal jogtudós már ekkor úgy beszélt az államról, mint a társadalomban megjelenő partikuláris érdekek és érdekkonfliktusok felett álló általános lényegről és az erkölcsi tökéletesség intézményes megtestesüléséről.

Concha Győző munkásságára azonban nemcsak a német idealizmus konzervatív áramlata gyakorolt jelentős hatást, hanem Pulszky Ágost 1885-ben megjelenő *Jog- és állambölcsészet alaptanai* című műve is. Pulszky az angol orientációjú^[3] magyar jogpozitivistá jogbölcseleti gondolkodás első meghatározó alakja volt. Ez a mű Eötvös Józsefnek *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című munkája mellett a magyar jogbölcseleti gondolkodás másik nagyszabású, tudományos igényű és logikailag egységes szerkezetbe foglalt alkotása volt. Már a könyv szerkezeti tagolása is figyelemre méltó. Pulszky a tudományok rendszerezése, s ezen belül a jog- és állambölcsélet elhelyezése után a társadalom, az állam és a jog fogalmi elemzésével foglalkozott. Ez teljes mértékben eltért Eötvös József tematikájától. Eötvös a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eszméjének jelentéstartalmát, illetve ezen elveknek az államra gyakorolt befolyását elemezte, Pulszky ellenben a tudomány fogalomkészletének, módszerének, törvényszerűségeinek egzakt felvázolása után kezdett az egyes társadalmi jelenségek problémáinak tárgyalásához. Concha *Politikája* ugyanezt a logikai rendszert és tárgyalásmódot alkalmazta. A *Jog- és állambölcsészet alaptanainak* alapfogalotaival azonban érthető módon több ponton nem értett egyet. A konzervativizmus

[2] Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államtudomány vázlatok*. Ford. Szemere Samu. Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó; 277. o.; Takács Péter (szerk.): *Államelmélet I.* Budapest, 2007, Szent István Társulat, 278-283 o.; Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 171. o.

[3] A magyar jogbölcselet angol orientációjának értelmezéséhez lásd Szabadfalvi József: Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban. *Állam- és Jogtudomány*, 1999/1-2. 51-88. o.; Szabó Miklós (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó; Cs. Kiss Lajos: Az angol társadalom- és jogelmélet a magyar jogfilozófiai hagyományban. *Világosság* 2002/10-12. 108-111. o.; Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45.* Ford. Nagy Endre. Budapest, 1993, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet; Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Ford. Zsidai Ágnes. Budapest, 1995, Osiris Kiadó.

eszmrendszerének képviselőjeként elutasította a pozitívizmus filozófiai irányzatának programját, illetve a jogpozitívizmus hazai képviselőjének társadalomról, államról és jogról alkotott liberális nézetrendszerét. Concha Győző a pozitívizmus azon törekvésében, hogy a tudománynak a tényekkel, illetve a tények közötti összefüggésekkel kell foglalkoznia, nem látott mást, mint az idealizmus, az elvont gondolkodás és a metafizika iránti érzéketlenséget. A hegeli szellemfilozófia talaján álló Concha nem tudta elfogadni a pozitívizmus metafizika-kritikáját, alapvetően tévesnek tartotta, hogy a pozitívizmus önként lemondott a dolgok lényegének kutatásáról arra hivatkozva, hogy a metafizika nézőpontja tudománytalanná teszi a gondolkodást. „Ami a Comte-féle pozitívizmust egyéb gondolatirányoktól megkülönbözteti, az úgy hiszem abból áll, hogy tényekből indul ki, azok szellemi vagy anyagi voltával mit sem törődve, hogy szükségtelennek tartja a külön filozófiát, mely a lét és megismerés kérdéseit magyarázná, hogy a filozófiát az exact tudományok eredményeinek önmagától beálló összefüggésében és azok mindegyikének természetéhez illő, de mindig megfigyelésen alapuló módszerében találja ...hogya a biológia (élettan) és szociológia (társadalomtan) által úgy véli, hogy a szerves élet, mint az emberi lélek, a szellem, az erkölcs, a jog, a kormányzat állandó és változó tüneményeinek törvényeit megismerni, szóval az embervilág összes jelenségeit egyrészt a szerves természetből, másrészt a szervesség magasabb fokú alakzatából, a társadalomból magyarázni.”^[4]

A pozitívizmus Pulszky jog- és állambölcseletében már a mű kiindulópontjában kimutatható volt. Pulszky szerint a jog és az állam természetét csak akkor érthetjük meg, ha elfogadjuk, hogy minden tudomány kizárólag a jelenségek és azok viszonyának, illetve törvényeinek a megismerésére vállalkozhat, a jelenségek lényege a tudós számára megközelíthetetlen. „A tudomány eszerint jelenségek magyarázata, mert tudományosan magyarázni annyi tesz, mint okszerűséget kimutatni. Így tehát csakis a jelenségek és összefüggések ismertetésére szorítkozik, ezen túl pedig nem terjeszkedhet soha.”^[5] Ebből következően a jog- és állambölcselet helyét a jogpozitívizmus a szociológia mint legmagasabb rendű tudomány részeként jelöli meg az erkölcstannal és a politikával együtt. A jog- és állambölcselet az emberi társas együttélés alakzatait és szabályait kutatja, s arra keresi a választ, hogy az emberi tudat és az emberi akarat hogyan jelenik meg a „közületben”, azaz az objektív társadalmi intézményekben. Ily módon ez a diszciplína foglalkozik a közjog, a magánjog, a nemzetközi közjog és nemzetközi magánjog intézményeinek összefüggésrendszerével. A közel tíz évvel később megjelent *Politika* ezzel szemben a szociológiát és a társadalomtudományokat az alaptudományként felfogott politika alá rendeli, s ezeknek csupán átmeneti jelleget tulajdonít. Pulszky elméletében módszertanilag fontos szerepet játszik a pozitívizmus fejlődéskoncepciója. A társadalom keletkezését a szerző az ember állatvilágból származó társas ösztöneiből vezeti le. Az ember közösségi világát az különbözteti meg az állatvilágtól, hogy

[4] Concha Győző: A jog- és állambölcselet alaptanai. In Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv*. 20. o.

[5] Pulszky Ágost: *A jog- és állambölcselet alaptanai*. Budapest, 1885, az Eggenberger Könyvkereskedés kiadása, 4. o.

a társas viszonyok egy részében jelen van a közvetlen haszon és a felismert érdek. Ebben a vonatkozásban Pulszky különbséget tesz társadalom és társaság között. A társadalom a társaság határozatlan, állatias formájának következménye fejlettebb formában. A társadalom a kölcsönös függőség, illetve a sokoldalú érdektagság logikus rendszere, keletkezése az alapját képező életérdek felismerésétől függ. Ennek megfelelően különbséget tesz: 1. vérségi, törzsi, helyi szomszédsági társadalom, 2. egyházi társadalom és 3. nemzeti társadalom között. A különbség alapja a társadalmat alkotó egyének valamely lényeges és szükségszerű érdekének ösztönös megsejtése vagy tudatos felismerése. A legkezdetlegesebb életérdekek a vérségi, a szomszédsági és a közösségi kapcsolatok, ezt követik a történelmi és erkölcsi hagyományok, illetve a közös keresztény hit, majd a nemzeti társadalomban az érdekek bonyolultabbá válásával a munka és a nemzeti hovatartozás képezi a társadalom alapját. Pulszky gondolatmenete összhangban áll Comte három stádiumról kidolgozott elméletével. A francia szociológia megalapítója és képviselője az emberi társadalmak egyenes irányú fejlődésének álláspontját alapozta meg. Nála a kezdetleges társadalmakat vallási, majd metafizikai eszmék tartották össze, s csak a modern társadalmakban, a tudományok fejlődésének eredményeként jelent meg a pozitivitás eszméje. Az ember ezen a szinten felismeri, hogy nem képes az abszolút megismerésre, s a jelenségek mögötti lényeg kutatásáról lemondva az adott tényeket kapcsolja az általános tényekhez. A stádiumelméletre támaszkodva Pulszky lehetőséget látott arra, hogy a nemzeti társadalmak egy későbbi történelmi korszakban egyetemes világtársadalom felé fejlődjenek tovább, ám e tudományos jövőkép részletes kibontására nem vállalkozott. Ugyanez a hármas tagoltság mutatható ki az egyes jogrendszerek fejlődésében. A teológiai stádiumban a jogot az istenség akaratával és lényegével azonosítják, a metafizikai stádiumban a természet rendjével, törvényeivel vagy az emberi értelemmel. A tapasztalati stádiumban a haszonelmélet, a hatalomelmélet és ember jogérzéke mint változó jelenség a jog fő elve.^[6]

A pozitívizmussal szemben Concha vitatta, hogy a társadalom, a jog és az állam mibenlétére elegendő magyarázatul szolgálna a jelenségek vizsgálata, valamint az emberiség történelmében kimutatott evolúció törvénye. Az emberi társadalom és a természet között olyan lényegi a különbség, hogy a két képződmény nem hasonlítható össze. Erre Concha legfeljebb a kezdetleges társadalmak esetében látott lehetőséget, ahol az ember sokkal közvetlenebb kapcsolatban áll a természettel, ám ez a modern társadalmakra már nem igaz. A társadalom, a jog és az állam emberi alkotás, s sokkal bonyolultabb, összetettebb, egyedibb és változatosabb képet mutat, mint a természet: „Az alkotások, melyeket az embervilág mutat, nemcsak annyiban múlják felül a természetét, hogy bonyolultabbak, hanem annyiban is, hogy formáik sokkal változatosabbak, a megelőzőkhöz viszonyítva eredetibbek, újabbak. Amire a természetnek évezredek kellenek, azt a szellem századok alatt munkálja, s amit a természetben több-kevesebb sikerrel az elemek önkéntelen mozgásaként fel lehet tenni, az

[6] Pulszky Ágost: i. m. 275. o.

az embervilágban a tömegmozgásokon kívül az egyéni lángész, tetterő szülötte is.”^[7] Ebből következően Concha a szellemet a társadalmi fejlődés önálló tényezőjének tekintette. A társadalmi jelenségek az emberi gondolkodás és cselekvés eredményei, ami korszakonként sokkal több változáson megy keresztül, semhogy a jelenségekből kiolvasható lenne egy általános törvényszerűség. Az emberi felfogást és vágyakat olyan sok impulzus éri az egyes korszakokban, hogy nem lehet sem a kezdetleges (premodern) és modern társadalom közötti különbséget, sem a comte-i három stádium elméletét mint általános törvényszerűséget megfelelő magyarázatként elfogadni. Ugyanakkor korábbi előadáshoz hűen ez alkalommal szintén azt állította, hogy a változó társadalmi jelenségek rendelkeznek egy állandó lényeggel, amely az adott jelenség eszméjében húzódik meg. Ennek a lényegnek a felmutatása a tudomány, mindenekelőtt a jogtudomány feladata.

Concha Győző a társadalmi jelenségek vizsgálatánál az emberi célok elemzésén keresztül közelít a társadalmi jelenségekhez. Az emberi célok mögött a szépnek, az igaznak, a szentnek és a jónak az eszméi állnak. Az eszmék az emberi cselekvés mozgatórugói, a cselekvés eredménye pedig a társadalmi alkotás. Az eszmék vizsgálatával arra kereste a választ, hogy az egyes történelmi korszakokban melyek az emberi célok és vágyak tárgyai, azaz milyen eszmékben hitt és hisz az ember. Ezért nem fogadja el Pulszky azon érvét, hogy a társas lét az állatvilágból ered. Concha szerint a gazdálkodás motívuma, az erkölcsi és vallási normák megléte, a társadalmi fogalmak akármilyen kezdetleges formában is, de éppen olyan korán jelen vannak az ember közösségi életében, mint a nemi kapcsolat. Következésképp a társas lét alapja nem az ember állati természetében gyökerezik, a természetből levezetni nem lehet. Vitatja továbbá Pulszky azon felfogását, hogy a társadalom a fő életérdekek mentén tagolódik és egyenes irányú fejlődést mutat, azaz elveti a hódításelméletet, amelyet az egyházi és a nemzeti társadalom alakzatairól és azok egyenes irányú fejlődéséről alakítottak ki. Álláspontját arra alapozza, hogy a hódító társadalom szerkezetében is találhatóak magasabb szellemi eszmények, vallási és etikai képzetek, illetve az egyházi társadalomban ugyancsak léteztek materiális jellegű gazdasági érdekek. Concha szerint a társadalom részét képező vallást, művészetet és tudományt, amely minden egyes korszakban a társadalom része, a pozitívizmus egyetlen korszakban sem képes kielégítően megmagyarázni. Különösen nem tud megfelelő tudományos magyarázatot adni a vallás esetében, amely a társadalom életében rendkívül sok funkcióval rendelkezik: szentesíthet, fenntarthat, stabilizálhat, felbonthat, összetarthat társadalmakat, eszményeket nyújthat az emberek számára egyéni életvezetésükben és közösségi kapcsolatrendszerükben.

Az állam Pulszky által adott definíciójában Concha Győző nem tartotta megalapozottnak a társadalom és az állam közötti kapcsolat értelmezését. Pulszky államdefinícióját így foglalta össze: „Az állam öntudatra és külső hatalomra jutott társadalmi érdek, mely elég erős minden más érdeknek parancsolni,

[7] Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv*. 39. o.

az állam a társadalom hatalmi szervezete... jogalkotó és jogfenntartó társadalom, amely a saját fennállásának feltételeit saját és alattvalóinak eljárására nézve parancsoló, engedélyező és tiltó szabályokban kijelenti és érvényesíti.”^[8] Azt maga Concha Győző sem vitatta, hogy az állam társadalmi érdekharcok felett álló hatalmi szervezet, ez azonban pusztán az állam alaki-formai meghatározásaként fogadható el. Ugyanis a társadalom és az állam Pulszky-féle szétválasztása egyúttal a kettő szembeállításához vezet, s azt eredményezi, hogy az állam a társadalommal szemben, az uralkodó osztályok egyoldalú hatalmi érdekeit érvényesítő kényszerszervezetként jelenik meg. Ezzel szemben az állam fogalma Conchánál több, mint pusztán hatalmi intézmény. „A konszolidált társadalmi hatalom azáltal, hogy a társadalomtól külön is kell szervezve lennie, önálló életművészetté válik, mely a kormányzói lángésznek, az erkölcsi eszmékkel eltelt emberi kebelnek módot nyújt, hogy a társadalom időleges és részleges érdekei ellenére ellenerőit kifejtse.”^[9] Eszerint az állam önálló, társadalomtól elkülönülő képződmény, a társadalom érdekharcai felett álló magasabb rendű szellemi és erkölcsi lényeg.

Ahogy a társadalomra és az államra vonatkozó téziseit, úgy jogfelfogását szintén bírálta Concha. Itt elsősorban Pulszky helyes jogra vonatkozó nézetével vitakozott. A jogfejlődésben egyenes irányú fejlődést tételező Pulszky szerint a legtokéletebb jog mindig az „amely a legnagyobb egyéni cselekvőséget biztosítja a legkisebb állami cselekvőség árán”.^[10] Ezáltal a jog helyességének fokmérője az egyén és a közösség közötti választásban rejlik. Pulszky egyértelműen az egyéni autonómia mellett érvelt. Ez Concha felfogásában nem más, mint az egyén és az állam viszonyának pontatlan, önkényes megragadása, amelyet két irányból utasít el. Egyrészt nem tartja megindokoltnak az egyéni cselekvőség előtérbe állítását az állammal szemben, másrészt önellentmondást fedez fel a helyes jog meghatározásában. Azáltal, hogy Pulszky a legtokéletebb jogot igyekszik meghatározni, definíciója értékelemet tartalmaz, holott a pozitívizmus alapeszméje az adottból, a tényből történő értékmentes kiindulás. Concha eleve vitatta azt, hogy a jog fogalmát meg lehetne alkotni a gazdaság, a vallás és az erkölcs értéknézőpontjaitól függetlenül, s az általa felvázolt konzervatív állameszme sem tette lehetővé számára, hogy az egyén és köz viszonyában az előbbinek adjon prioritást.

Concha konzervatív állameszméjére rendkívül nagy hatást gyakorolt Kuncz Ignác 1888-ban megjelent *A nemzetállam tankönyve* című írása. Ebben a monográfiában Kuncz olyan koncepciót dolgozott ki, amelynek számos eleme megtalálható a *Politikában*. Concha Pulszky Ágost tudományfelfogásából a módszert, Kuncz művéből pedig a koncepciót vette alapul fő művének kidolgozása során. Kuncz fogalmazta meg ugyanis a nemzet személyiségének tanát, valamint az állam és a nemzet azonosításának elvét és indokait. A tankönyv alap gondolata az emberiség, a nemzet és az állam viszonyrendszerének meghatározása átfogó személyiségelméleti nézőpontból. Kuncz szerint mindhárom közösségi kapcsolat-

[8] Pulszky Ágost: i. m. 26, 159-160. o.

[9] Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv*. 2. o.

[10] Pulszky Ágost: i. m. 282. o.

rendszer személy mivolttal rendelkezik: az emberiségben a személy általánossága, a nemzetben mint partikuláris emberiségben a személy különossége ölt testet, az állam pedig a nemzet személy mivoltának az egyéni lélekben való öntudatra ébredése, vagyis a nemzet személyes léte. „A nemzet ama öntudatos ethikai lét, mely évezredekken át milliárd elme gondolatát, milliárd szív érzelmét személyes egységbe, a földi halhatatlanságba foglalja. E földi halhatatlanság az állam.”^[11] Kuncz személyelméletének megértéséhez nem hagyhatóak figyelmen kívül a magyar politikai gondolkodás meghatározó nemzetfelfogásai sem. A magyar nemzetnek a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia részeként egy hozzávetőleg 35 millió embert egyesítő államszerkezet több tucat nemzetiségével kellett együttélnie. A reformkortól kezdve a konzervatív és liberális gondolkodók egyaránt állást foglaltak a nemzet kérdésében. Kuncz műve lényegében ennek a folyamatnak volt a része, s a konzervatív nemzetfelfogást testesítette meg.

A nemzetproblémájának első dokumentuma Kölcsey Ferenc 1826-ben megjelent *Mohács* című történelmi esszéje volt. Kölcsey a fichtei koncepcióval részben egyetértve a nemzet elsőbbségét hirdette az emberiség közösségével szemben. A reformkori köznemesség liberális tematikájának megfelelően a nemzetteremtés programjában azonban nem osztotta teljes mértékben a német kultúrnemzet-koncepciót. A nemzet nála nem kizárólag kulturális és érzelmi közösséget jelentett, hanem olyan érdekközösséget is, amelyet a jövőben kell megteremteni. Kölcsey szerint a nemzetteremtés kettős szintű, egymásra épülő folyamatot feltételez. Egyfelől a jogi és politikai választóvonalak lebontását, másfelől a politikai közösséget alkotók érzelmi kötelékének nemzeti kultúra általi erősítését jelenti. Ez a program 1825 és 1848 között a legtöbb reformer szellemiségű politikus – Széchenyi, Kossuth, Deák vagy Eötvös – törekvéseiben kisebb-nagyobb eltérésekkel megtalálható.^[12] A reformkori nemzedék a nemzetteremtés programjának első szintjét 1848-ra megvalósította. A politikai és polgári szabadságjogok megadásával, a jogegyenlőség biztosításával sikeresen lebontották a társadalomban jelenlévő feudális korlátokat. A dualizmus korára azonban világossá vált, hogy a politikai és jogi reformok nem oldják meg a nemzetteremtés második szintjének problémáját, mivel ez a szint nem szükségszerűen következik az elsőből. A magyar nyelv bevezetése, a nemzeti kultúra megteremtése még egy alkotmányos keretek között létrejött Monarchiában sem oldotta meg a nemzetiségi problémát.

Ennek a kudarcnak a tanulságait mind a liberális, mind a konzervatív oldalnak fel kellett dolgoznia. A liberálisok részéről ezt a munkát Eötvös József nevezetes „uralkodó eszméi” végezték el, s az ő nevéhez fűződik az 1868. évi nemzetiségi törvény megalkotása is.^[13] A konzervatívok részéről Kuncz Ignác és Concha Győző nemzetfelfogása volt a válasz. Eötvös az 1848/49-es szabadságharc bukása után két művében is foglalkozott a nemzetiségi elvvel, az „uralkodó eszméken”

[11] Concha Győző: Államtani problémák. In Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv*. 85. o.

[12] A reformkori programok átfogóbb elemzéséhez lásd Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története*. II/1. kötet, Budapest, 1999, Korona Kiadó, 81–121. o.

[13] Schlett István: *Eötvös József*. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó, 148. o.

kívül az 1850-ben keletkezett *Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról* című írásában. Mindkét munka rávilágított a nemzetiségi kérdés egyik fonákjára, az uralkodás vágyára. A liberális politikus azt állította, hogy a nemzetiségi egyenjogúság eszméje mögött az adott nemzetiség uralkodásának vágya húzódik meg: „Minden nemzeti érzelemnek alapja azon meggyőződés, hogy miután bizonyos nép szellemi vagy erkölcsi tulajdonságai által másoknál magasabban áll, s ezen magasabb adományait vagy a múltban tüntette ki, vagy hivatva van arra, hogy azokat a jövőben bebizonyítsa: azon néphez tartozni dicsőség... Minden nemzeti törekvésnek alapja: a felsőbbrendűség érzete, a célja az uralkodás.”^[14] Ez a törekvés olyan államszervezet meglétét kívánja, amely a szabadság és egyenlőség elvével szemben a nemzeti elv túlhajtását eredményezi. Eötvös József a francia forradalmat hozta fel példaként annak alátámasztására, hogy a népfelleg eszméjének totális érvényesítése nem tűri el a nemzetiségi különbségeket. A megoldást az állam megfelelő működésében látta, amely állampolgárai hitét, érzelmeit, politikai meggyőződését, felekezeti és nemzetiségi hovatartozását tiszteletben tartja. Az állam az egyén anyagi és szellemi boldogulásának eszköze, az egyéni szabadság biztosítására szolgáló intézmények összessége. Ezzel összefüggésben határozottan támogatta az önkormányzatiság elvét és a hatalommegosztás megvalósítását. Mindez a nemzetiségi követelések szintjén azt jelentette, hogy bizonyos területeken, az autonómia biztosításával az állam lehetőséget ad minden állampolgárának az anyanyelv használatára. Ez a megoldás tükröződött az 1868-as nemzetiség törvényben, amennyiben az oktatásban, a helyi közigazgatásban, a bíróság előtt, illetve az egyházak keretén belül engedélyezte az anyanyelv használatát, ennél tovább azonban nem ment.

A liberális felfogással szemben a konzervatív nézetek egyik markáns képviselője, Kuncz szerint a nemzet azáltal lesz nemzet, hogy az erkölcsi világrend megnyilvánulásaként, embereket összekötő személyes egységként egyfajta kollektív öntudattá változik. A nemzetben megtestesülő személyes lét erkölcsi és metafizikai természetű. Az állam külvilág számára érzékelhető attribútumai az államszervezet és az államterület. Kuncz különbséget tett „igazi” és „nem igazi államok” között. Az igazi állam a nemzet érdekéért, ellentété az egyesek érdekéért létezik. „Az igazi állam nem más mint az emberi önfeláldozásnak világtörténetileg kifejlődött nagy személyes rendszere.”^[15] Ez a koncepció államelméleti és alkotmányjogi szempontokból egyaránt több figyelemre méltó következtetést von maga után. Amennyiben a nemzetet mint átfogó keretet az állam tölti ki tartalommal, értelmetlenné válik a politikai nemzet koncepciója. Az állam öncél, a szuverenitás kizárólagos birtokosa és alanya, a legfőbb akarat és a legfőbb hatalom. A nemzet alkotóelemei, az egyének nem faji vagy nemzetiségi hovatartozástól függően válnak a nemzet részévé, hanem erkölcsi létük alapján. Kuncz könyve ezt a tézist antropológiai érvekkel támasztja alá. Az ember önző és önfeláldozó lény egyszerre, egoista érdekeit a társadalomban, altruista érzéseit pedig az államban éli meg.

[14] Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Budapest, 1981, Magyar Helikon Kiadó, I. kötet 108–109. o.

[15] Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv*. 85. o.

Ez az elképzelés megjelent Concha Győző 1890-es írásában *A magyar faj hegemóniájában*. Itt Concha az állam egységes és oszthatatlan személyiségéből vezeti le a magyar faj többi nemzetiség feletti uralmát, s ezt a tézist politikai és filozófiai érvekkel egyaránt alátámasztja. A politikai érvek lényege abban foglalható össze, hogy a germán és szláv faj közötti túlélés a magyar nemzetet uralkodásra determinálja. A filozófia érvei a fichtei koncepcióból következő kultúrfölény elméletében öltöttek testet. Az emberiség céljainak megvalósítására egyes nemzetek fejlettségük alapján alkalmasabbak, mint mások. „Minthogy tehát a magyar fajnak ép oly erős kultúrai, mint politikai egyénisége van, mellyel a Kárpátok között sokkal jobban szolgálhatja az emberiség közös céljait, mint a vele élő szláv és román fajok, minthogy továbbá a magyar nemzet erkölcsi erejét a német fajnak nem sikerült megtörni, innen ered uralma, ebben gyökerezik fölénye, hegemóniája e hazában.”^[16]

A KONZERVATÍV ÁLLAMESZME FILOZÓFIAI-ÁLLAMELMÉLETI MEGALAPOZÁSA A POLITIKÁBAN

Concha Győző életművének meghatározó és nagyszabású alkotása az 1895-ben, első kiadásban megjelent *Politika* volt. A szerző a politika tudományának meghatározása – rendszertani elhelyezése, tárgya, módszere és eredményei – után négy logikailag egymásra épülő fejezetben az ember, az állam, az állam alkotmánya és az államok egymás közötti viszonyával foglalkozik. Államelméleti, alkotmányjogi, közigazgatási és nemzetközi jogi ismeretekben bővelkedő munkája a korszak jogtudományi gondolkodásának szintézise volt. Ugyanakkor a Pulszky Ágost óta a magyar jogbölcseleti gondolkodásban uralkodóvá vált jogpozitivizmussal szemben, részben a hegeli jogfilozófia eredményeire építve a *Politika* a konzervatív állameszme teljes megfogalmazását adta. Hatástörténeti szempontból nem hagyható figyelmen kívül, hogy Concha műve nem kis részben támaszkodott Kautz Gyula 1862-ben megjelent *Politika avagy Országászatlan* című monográfiájára.^[17]

1. *Szociológiai kritika.* | Concha a jogpozitivizmussal szemben a társadalomtant – szociológiát – a politika és az ún. előtudományok közötti határmezsgyeként határozta meg. Ez azt jelentette, hogy a mű címében szereplő politika tudománya a szerzőnél a legmagasabb rendű tudomány. A politika hivatott az állam céljainak, eszközeinek, életelveinek és intézményrendszerének kutatására, ezek összefüggésrendszerének kimunkálására, tárgya tehát az állam. A politika tudományának eredménye az emberi élet alaptörvényeinek feltérképezése, amelyhez az indukció és az analízis, illetve a dedukció és a szintézis módszerének váltogatásával juthatunk el. Az indukció módszere – az egyes jelenségekből az általános ismeretekre történő következtetés

[16] Concha Győző: *A magyar faj hegemóniája*. In Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv*. 109. o.

[17] Kautz közjogi munkásságát részletesen elemzi. Vö. Smuk Péter: *Kautz Gyula parlamentarizmus felfogása*. In Egresi Katalin (szerk.): *Fiatalkor Oktatók Tanulmányai*. 2004/2. Győr.

felállítása – csak abban az esetben igazolható, ha az ismereteink célja egy konkrét egyedi jelenség vizsgálata. Ilyenkor az adott jelenség elemzésével jutunk új ismerethez. A dedukció már a jelenség mögötti lényeg vizsgálata során alkalmazandó következtetési módszer. A politika tudományában az indukció módszere kisebb jelentőséggel bír, csak abban az esetben alkalmazható, ha az állam valamely aspektusát a történelemből levezetve kívánja a szerző megvilágítani.

Az állammal foglalkozó politika tudományának határait a szerző tágan értelmezi. Concha szükségét látta az államot alkotó ember és az államokra épülő emberiség lényegének feltárását, de csak közösségi kontextusban. Ugyanakkor a politikát nem emelte ki mereven a tudományok rendszeréből. Külön említést tesz un. előtudományokról és a szociológiáról (társadalomtan). A politika előtudományai az emberrel foglalkozó filozófiai antropológia, az etnográfia, a közgazdaságtan, a nyelvtudomány és a bölcsészeti tudományok. Ez utóbbiba sorolta az etikát és a vallást. A szociológia az előtudományok és a fő tudomány, a politika között foglalhat helyet. A társadalomtan az egyéni érdekek és kapcsolatok szövedékének tana. A szociológia és a politika közötti különbségtételt Concha abból a szempontból is fontosnak tartotta, hogy az előbbi mozgatórugója kizárólag az egyén, az utóbbié a nemzet, amelynek alkotóeleme a nemzettel azonosuló és abban mint nagyobb egészben feloldódó egyén. A mű kiindulópontja több következtetésre ad lehetőséget. Egyfelől a szociológia 19. századi programjának következtében Concha Győző hitt abban, hogy a társadalmi jelenségek mögött törvényszerűségek húzódnak, s a politika tudományának éppen ezeket a törvényszerűségeket kell felmutatnia. Ezek a törvények azonban nem a jelenségek empirikus vizsgálatából vezethetők le, hanem a konkrét jelenség mögött álló metafizikai lényegből. Ez figyelhető meg az állam eszméjének kibontásánál, az állam ún. életelveinél, az államcélok meghatározásánál vagy az emberkép kidolgozásánál. A metafizikai elvont lényeg felmutatására a szociológiát nem tartotta alkalmasnak. Azt állította, hogy ez a feladat a politika tudományára vár. A bevezetésben Concha külön bírálta a francia és angol szociológia eredményeit. Helytelennek tartotta a szociológia társadalmi statikára és dinamikára való felosztását és a spenceri szerves élet fokozatairól szóló nézetrendszert. Az ember nem rokonítható az élőlények többi fajtájával, így nem lehet tudományos vizsgálódás tárgyává tenni annak alapján, hogy a növény- és állatvilághoz képest az ember világa fokozati eltéréseket mutat fel.

2. A Politika *emberfelfogása*. | A mű antropológiai megalapozásánál láthatóvá válik, hogy Concha milyen tágan vonta meg a politika tudományának határait. Itt mutatható ki a legtisztábban az európai pozitivistá szociológia és a *Politika* közötti lényeges különbség. A magyar konzervatív gondolkodás meghatározó képviselője az ember szellemiségének kibontásában ragadta meg az ember lényegét. Ezáltal elvetette azokat az európai gondolkodásban uralkodó naturalista és realista filozófiai elméleteket, amelyek az embert természeti lényként határozták meg, vagy a természeti világgal való szoros kapcsolatát vallották. Azt a jogtudós sem tagadta, hogy az ember fizikai léttel bír, ám a természettel való azonosulás éppen az ember lényege ellen hat. „Az ember élete ott kezdődik, ahol a bensejében érzett végtelenséget, szellemiséget kifejtteni, s a véges természet fölött uralkodó-

vá tenni megkísérli... Az emberi élet rejtély marad, ha az emberiségnek végtelen jellegét, szellemiségét, a természet életétől való különbségét föl nem vesszük. Az ember élete szakadatlan küzdelem a végességből, a korlátolt létből kiemelkedni, s az ember végtelen lényegét a véges természeti világgal szemben érvényre emelni.”^[18] Az ember *Politikában* megalapozott konzervatív eszméjének alkotórészei a szellemiség, az egyetemesség és az önelhatározó szabadság. Ezek a motívumok biztosítják a politika szoros kapcsolatát az etikával és a vallással. Az etikai irányzatok döntő többsége, illetve a keresztény vallás ezen motívumokban látta az ember rendeltetését, s ezt az emberképet vette alapul a konzervativizmus politikai eszmerendszere. Az ember eszméjének megértése és elemzése elengedhetetlen az állam lényegének vizsgálatához. Az állam tökéletességének oka az emberi eszme megvalósulásában áll. Ugyanakkor ez az eszme nemcsak az állam, hanem a család és társadalom szintjén is jelen van. Concha a hegeli dialektikus gondolkodás törvényszerűségeinek megfelelően a családban az emberi eszme egyedi alakjának – a tézisnek –, a társadalomban mint ennek különös alakjának – az antitézisnek –, az államban pedig a kettő szintetikus egységének, az általános emberi eszmének a megvalósulását látja.

3. A Politika *társadalomfelfogása*. | Concha az antropológiai megalapozásból kiindulva fejleszti ki a *Politika* társadalomelméletét. Az általa felvázolt emberkép konstitutív elemeként határozza meg a kollektív lényként felfogott ember szabadságát lehetővé tevő közösségi lét fogalmát. A *Politika* által felvázolt emberkép további lényeges eleme a közösségi lét és a szabadság. Concha következetesen, az egész művön keresztül a közület kifejezést használta az ember közösségi kapcsolatrendszerére, s ebben látta a szabadság megvalósulásának elengedhetetlen feltételét. Ezt ő maga külön meg is indokolta, s ebben ugyancsak a szociológiával való szembenállás öltött testet. „Közület alatt az emberek legáltalánosabb kapcsolatát értem, melyet sem a községgel (Gemeinde), sem a közösséggel (Gemeinschaft), sem a társadalommal (Gesellschaft) visszaadni nem lehet. A község az embereknek szomszédos, területi viszonyú kapcsolatát jelenti, a közösség több önálló elemnek, érdekeknek, jognak szervezetség nélküli vonatkozását, a társadalomnak ellenben az emberek egyéni érdekei szülte szervezetségét.”^[19] Ebben a jelentéstartalomban a közület általános nemfogalom, amely egyszerre alkalmas az emberi kapcsolatok legkezdetlegesebb formájának ábrázolására, az egyes közösségi kapcsolatrendszerek – így például a család és a társadalom – mint specifikus alakzatok leírására, valamint a közösségi viszonyok sokasága és az állam közötti különbség modellezésére.

A közületben felfogott szabadságfogalom ugyanakkor jelzi az Eötvös liberális megközelítésével való szembenállást. A liberális ideológia egyénhez kötött individuális szabadságfogalmát Concha nem tudta értelmezni. Eötvös József számára a szabadság az egyén önkibontakozásában, tehetségének kifejtésében állt, amely mögött a társadalmi kapcsolatrendszer és az állam csupán eszközként szolgált.

[18] Concha Győző: *Politika*. I. kötet. Budapest, 1895, az Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása, 31. o.

[19] Concha Győző: *Politika*. 23. o.

Concha a liberális ideológia egyénhez kötött individuális szabadságfogalmával szemben a közület nézőpontjából értelmezte az ember szabadságát, amely kizárólag a közösségi kapcsolatokban ölthetett testet. Az ember önmegvalósítása, az ember eszméjének kibontakozása csak az államban mint legmagasabb rendű szellemi egységben biztosítható. A közület, a közösségi kapcsolatrendszer különböző, egyre magasabb szintű alakzataiban jelenik meg. Legkezdetlegesebb foka a család szeretetközössége. Tagjainak egymáshoz való vérségi alapú kapcsolatát a szeretet határozza meg. Ezen a szinten az emberi eszme csupán kezdetlegesen valósulhat meg, mivel a család kis létszámú embercsoportot ölel fel, nem elégséges valamennyi emberi szükséglet biztosítására. A család jelentőségét Concha abban látta, hogy itt jön létre a többi közösségi kapcsolatrendszer alapja.

A következő szintet a társadalom jelenti. A társadalom a közület azon alakzata, amelyet az egyéni érdek érvényesítésére szolgáló rendek, illetve osztályok különböző hierarchikus viszonyrendszere valósít meg. Ezen a szinten az alá- és fölérendeltségi kapcsolatokat a születési, a foglalkozási, a vagyoni és egyéb különbségek bonyolult rendszere szabályozza. A kapcsolatok azonban önmaguktól társadalmi rendet eredményeznek. A társadalom alakzatának alapvető jellemvonása, hogy az egyes viszonyrendszerek között jelen lévő érdekkonfliktus feloldására a társadalom önmaga nem képes. Itt Concha hasonlóan Pulszkyhoz, különbséget tesz a társadalom történelmi korszakokban megvalósult alakzatai között, melyeket a következőképpen rangsorol: *a)* katonai vagy anarchikus; *b)* vallási vagy teokratikus; *c)* patrimonialis; *d)* törzsi; *e)* rendi; *f)* szabad kereseti vagy munkamegosztáson alapuló; *g)* hivatalnoki alakzat. Ezek a társadalomtípusok egyúttal ideáltipikus modellek, amelyekkel leírható és értelmezhető, hogy egy konkrét történelmi korszakban milyen szervezőelvek kombinációja mentén alakul ki a társadalom szerkezete. A társadalom több kizárólagos jellegzetességgel rendelkezik. Keletkezésének oka, hogy az egyén önmagában nem képes az ember eszméjét a család szintjén megvalósítani. A családban élő egyének nem képesek gazdasági és szellemi szükségleteiket kielégíteni. Ugyanakkor a társadalom szükségképpen az egyenlőtlenség állapota, amely minden társadalmi alakzatban az alsóbb és a felsőbb rétegek közötti különbségben ölt testet.

A közület harmadik és egyben legmagasabb szintje az állam. „Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása öntudatos személyiséget alkotó nemzetek irányzó, országló tevékenysége által.”^[20] Az állam tehát a szerző koncepciójában az ember eszméjének kibontakozása, a család és a társadalom ellentétéből kiváló magasabb rendű szellemi egység. Az állam meghatározásának a műben található további elemei: az önálló személyiség, a tökéletes szabadság, a külső hatalom, az erkölcsi valóság és az öncél jelleg. Az államfogalom meghatározásának konstitutív elemét alkotja az ún. személyiségtan. A konzervatív gondolkodás az államot személyként fogta fel. Olyan öntudatos személyiséget lát megtestesülni benne, amelynek az emberhez hasonlóan, de az egyéni élettől elkülönült önálló élete, akarata, tudata egyaránt volt.

[20] Concha Győző: *Politika*. 188. o.

A személyiségtan megértéséhez több egymástól különböző, Concha által átvett nézetrendszert egyaránt figyelembe kell venni. A korabeli konzervativizmus eszmerendszerére nagy hatást gyakorolt egyrészt az organikus államfelfogás, amely a 19. században egyszerre jelent meg a német politikai romantika (Schelling, Hegel) és a német jogtörténeti iskola (Savigny, Gierke), valamint a pozitivizmus eszmerendszerében. Ezek az irányzatok a társadalmat és az államot meghatározott tartammal rendelkező élő szervezetként írták le. Az organikus felfogások közül kiemelkedik Lorenz von Stein munkássága, aki az állam egész életét az öntudat, az elhatározás és a cselekvés mozzanataiban ragadta meg, s az államot végső soron erkölcsi lényegiségként határozta meg. Legalább ekkora hatással volt az állam személyiségtanára a hegeli filozófia miatt csekélyebb visszhangot kapott schopenhaueri akaratfilozófia. Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című munkájában a dolgok lényegének kutatását módszertanilag az individuumba helyezte. A német filozófus azt állította, hogy a világ számunkra pusztán képzetként adott, s amit a képzetből absztrahálunk, az nem más mint az akarat. Az akarat aktusa és a test mozgása az emberben nem két különböző állapot, hanem a kettő egy és ugyanaz.^[21] Az akarat kezdetleges formája az öntudatlan életakarat, amely öntudatossá válhat. Ez a tézis a konzervatív államelmélet szempontjából két szempontból bír különösen nagy jelentőséggel. Egyrészt a *Politika* fő törekvése a dolgok, így az állam lényegének kutatása a jelenségvilág törvényszerűségeivel szemben. Másrészt az oszthatatlan államszemélyiségnek, amely az akarat és cselekvés egységeként fogható fel, jól megfeleltethető ez a gondolat. Azáltal, hogy a cselekvéseinket irányító akarat és a cselekvés között nem okozati összefüggés van, hanem azonosságot tételezünk fel, az állam sem bontható szét elkülönült önálló hatalmi ágakra. Schopenhauer akaratfilozófiáját a Magyar Philosophiai Szemle hasábjain Brassai Sámuel egyik tanulmánya vette át. Az 1891-ben megjelent írásában, *A filozófia fordulatában* Brassai a korszakban uralkodó materialista és naturalista tanokkal szembehelyezkedve azt állította, hogy az ember nem pusztán indulatok, biológiai szervek és idegek összessége, hanem öntudattal és szellemmel egyaránt bíró összetett lény. Az akarat az öntudatnak az a része, amely erőt képvisel, s ezáltal a test számára parancsot ad a cselekvésre, a cselekvés és az akarat azonban az adott személy része, funkciója.^[22]

Concha Schopenhauer és Brassai nézetét továbbgondolva az államot öntudattal bíró akaratként határozta meg, amely az önmeghatározás több fokozatán keresztül bontakozik ki: 1. Az állam oszthatatlan személyiségének, egységes akaratának első, legkezdetlegesebb formában megjelenő öntudatlan alakja a nép. A nép egyének kisebb csoportja, létrejöhet belső fejlődés vagy külső kényszerhatások – asszimiláció vagy konglomeráció – következtében. 2. A nép öntudatra ébredése által nemzetté válik, amelynek önmagát irányító, „országoló” tevékenysége az állam. Az öntudatra ébredést a szerző azzal a motívummal magyarázza, hogy ez teszi képessé a népet önmaga elhatárolására, életrendjének, gazdasági, vallási és jogi szükségleteinek felis-

[21] Hans Joachim Störig: *A filozófia világtörténete*. Budapest, 1997, Helikon Kiadó, 408. o.

[22] Brassai Sámuel: *A filozófia fordulata. Magyar Philosophiai Szemle, 1891/5-6. 341. o.*

merésére.^[23] Ezen a ponton a Concha lényegében Kuncz tézisét veszi át, és azonosítja a nemzetet az állammal.

Az állam önálló személyiségének külső attribútuma a terület. Az állam maga rendelkezik az adott területen tagjaival, maga állapítja meg céljait, maga hozza létre intézményeit. Ezen a ponton egy további megjegyzést szükséges tenni. Az állam öntudatra ébredt akaratként való meghatározása, személyi léte nem von maga után semmilyen kiemelt államformát. Erre Concha műve is felhívja a figyelmet. Az állam egysége nem azt jelenti, hogy egy személy uralkodik, aki ezt az akaratot megtestesíti, hanem azt, hogy az állam az adott területen saját állampolgárai felett és más államokkal szembeni viszonyrendszerében egyaránt szuverén. Az akarat és a szuverenitás ugyanannak az állami egységnek két oldala. A szuverenításban nyilvánul meg az állam személyisége, akarata és cselekvése. „Az állam közvetlenül mint uralom nyilatkozik és pedig tevélegesen önmaga és részei, tagjai fölött, nemlegesen más államok irányában, amennyiben a többieket kizárja, hogy azok akár fölötté, akár polgárai fölött uralkodjanak. Ez az uralom, minthogy az állam a véges világ körében mozog, a fizikai erő kényszerével hat, de az állam személyiség lévén, uralma elsősorban akarat útján nyilatkozik... az állami uralom egyenlő tehát az állam akaratának érvényre jutásával, úgy az államhoz tartozók fölött, mint más államokkal.”^[24]

Az állam személyiségének további része, hogy kizárólag az állam képes a tökéletes szabadság megvalósítására. Concha a szabadság fogalmát is több lépcsőben határozta meg: a) A szabadság első fokát az egyén belső, ún. morális szabadsága jelenti. Ez biztosítja az ember számára a szabad cselekvést, s a család szintjén valósul meg. b) A következő fok a jogi szabadságban ölt testet, amely által az egyén képes a dolgok feletti uralmát a társadalom hierarchikusan felépülő kapcsolatrendszerében biztosítani. c) A harmadik és egyben legtökéletesebb szabadság a morális és jogi szabadság szintéziseként keletkező etikai szabadság, amely kizárólag az állam sajátossága. Ebből következően az állam az erkölcsi tökéletesség megvalósulása. A szerző a kifejtés több pontján hangsúlyozza, hogy e konzervatív szabadságfelfogás egyáltalán nem áll szemben az individuális szabadsággal, mert az egyén csakis azáltal tudja önmagát személyként megvalósítani, hogy az állam részeként létezik.

A konzervatív államelmélet konstrukciójának további fontos eleme az öncél fogalma. Ezzel Concha ismét a liberális ideológia minimális államra vonatkozó koncepcióját utasítja el. Az állam nem eszköz, hanem cél. Az állam nélkülözhetetlen az egyén élete és boldogsága szempontjából, mert az államon kívül nincs lehetőség az ember lényegének megvalósítására: „Az állam vagy más szóval a nemzet összletét irányzó, országló tevékenységében nem az egyén eszköze, hanem önmagának célja... Amit az állam öncélúsága s az egyénnek ebből folyó alárendelése utóbbiban megsemmisít, az nem a lényeg, hanem csak az, ami múlt, véges, közömbös.”^[25]

[23] Concha Győző: *Politika*. 218. o.

[24] Concha Győző: *Politika*. 243. o.

[25] Concha Győző: *Politika*. 200. o.

A KONZERVATÍV ÁLLAMESZME KÖZJOGI ASPEKTUSAI

Az állam eszmei valóságának megalapozása után az állameszméből vezeti le az államformák tipológiáját, illetve a hatalmi ágak típusait, valamint azok egymáshoz való viszonyát. A *Politika* egyik közjogi alaptézise, hogy az állam önálló személyiségként való felfogása következtében a hatalommegosztás csupán az egységes és oszthatatlan állam, azaz a szuverén akarat irányait, illetve funkcióit jelentheti. A *Politika* ily módon nem egymástól elkülönült hatalmi ágakról, hanem a szuverén akarat különböző funkcióiról értekezik. Ebben az értelemben a törvényhozás az állam személyiségének belső akarata, a végrehajtás a külső cselekvés, a fejedelmi vagy államfői hatalom a végelhatározás. Az igazságszolgáltatás Concha felosztásában a végrehajtáson belül kapott helyet, amelyet a szerző azzal indokolt, hogy az állami akarathoz a bíróság jogalkalmazó tevékenysége nem ad hozzá semmit, az akarat-cselekvés-végelhatározás hármass felosztásában a cselekvésen belül helyezhető el, akár a közigazgatás teljes szervezete. „A bíróság feladata, hogy az állami akarat végrehajtása szorosan az állami akaratnak megfelelően történjék, akár legyenek a végrehajtás alanyai egyes magánpolgárok midőn ügyeiket a tárgyilagos jog szerint végzik, akár külön e célra felállított közhatóságok.”^[26]

1. *A korlátozott szuverenitás konzervatív eszméje.* | A szuverén akaratként felfogott állam hatalmának oszthatatlansága miatt joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi az állam szerves részeként meghatározott egyén számára a garanciája annak, hogy az emberi mivolt teljessége az állam mindenhatósága által nem sérül vagy nem semmisül-e meg. Concha szerint a szuverén akarat korlátja az ember eszméje. Az állam akarata sem a törvényhozásban, sem a végrehajtásban nem eredményezheti az ember lényegének csonkítását vagy megsemmisítését. Nem lehet például olyan törvényeket alkotni, amelyek a rabszolgaságot vezetnék be, illetve tartanák fenn, vagy amelyek erkölcstelen kötelezettségek teljesítését parancsolnák az állampolgároknak. Az államakarat korlátozásának jogi garanciáját tehát az egyéni alapjogok jelentik, azaz a szuverén akarat önkorlátozása nem jelent mást, mint az egyéni alapjogok összességét. Amennyiben ezek a jogok megsérülnek, akkor maga az állam sérül, mert nem tudja betölteni rendeltetését, azaz nem képes az ember eszméjének a megvalósítására.

Ebben az összefüggésben kiemelten fontosnak tartja a lelkiismereti és vallás-szabadság, illetve a vallások szabad gyakorlásának problémáját, valamint a nemzetiséghez tartozás jogát. Az előbbi abból a szempontból meghatározó, hogy az 1890-es évek közepén valósult meg az egyház és az állam szétválasztása. A szekularizációs folyamat értelmezésében a szerző különbséget tesz a lelkiismereti és vallásszabadság joga, valamint a vallások szabad gyakorlásának joga között. Az előbbit kifejezetten támogatja, amit a következőképpen indokol meg: „A lelkiismereti szabadság annak az elismerése az állam részéről, hogy tagjai erkölcsös lények... a lelkiismeret szabadsága az egyénnek benső világában való

[26] Concha Győző: *Politika*. 279. o.

szuverenitása.”^[27] A lelkiismereti szabadság korlátozhatatlanságával szemben a vallásgyakorlás szabadsága már korlátozható az állam rendeltetése miatt. Erre akkor kerülhet sor, ha a vallási meggyőződés kifejezése ellenkezik a törvénnyel, a jogalkotói akarral. Ez az érvelés egyértelműen jelzi, hogy Concha nem támogatja a két intézmény szétválasztását. Úgy vélte, hogy az állam kötelessége támogatni azokat a felekezeteket, amelyek küldetése összhangban áll az állam céljával.

A nemzetiséghez tartozás jogával kapcsolatban korábbi álláspontját ismételte meg. A konzervatív állameszme a *Politikában* sem tette lehetővé a nemzetiségi egyenjogúság elvének elismerését: „A nemzetiségi egyenjogúság, mint az egy államban élő, s külön szellemű nemzetiségi egészeknek egyenlő érvényesülése az állam szellemének, intézményeinek meghatározásában, belső lehetetlenség, mert azt akarja jelenteni, hogy a gazdasági, művelődési, jogi, s hatalmi intézmények, amennyiben az állam élete körébe tartoznak, egyszerre valamennyi nemzetiség szellemét kifejezhetik, továbbá, hogy minden nemzetiség szelleme egyformán érvényesülhet az államban.”^[28] Concha nem a nemzetiségnek mint egésznek a kollektív jogait ismerte el, hanem csak az adott nemzetiséghez tartozó egyén egyéni jogait. Az állam minden tagjának joga van az anyanyelvi művelődéshez, oktatáshoz, kultúrához, igazságszolgáltatáshoz vagy közigazgatáshoz és az ezeket biztosító intézmények fenntartásához. A *Politika* ezzel az 1868-os nemzetiségi törvényt maximumként és nem a nemzetiségi követelések teljesítésének minimumaként fogadta el.

2. *A történelmi alkotmány.* | Az alkotmányokat Concha a kor uralkodó szemléletéhez igazodva csoportosította, vagyis történelmi és kartális alkotmányok között tett különbséget. A szerző az előbbit támogatta. Az alkotmányt egy szerves, hosszú történelmi fejlődés eredményének tekintette, s az állam alkotmányosságát csak a történelmi alkotmány esetén látta biztosítottnak, csatlakozva ezzel az európai konzervatív politikai gondolkodás Burke és Hegel nevével fémjelzett főáramához. A történelmi alkotmányok azon társadalmi tapasztalat kifejeződései és intézményesülései, mely szerint az állampolgárok nem a gyors és teljes átalakulások, forradalmak következtében létrejött politikai intézményeket, hanem azokat fogadják el, amely több évszázadon keresztül szokások útján fejlődtek. Ezzel összefüggésben azonban nem lehet eltekinteni annak a kérdésnek a megválaszolásától, hogy a társadalmi és politikai rendszer változásaihoz a történelmi alkotmányok hogyan képesek alkalmazkodni. A hosszú, több évszázadon keresztül kialakult szokások útján történő alkotmányfejlődés önmagában nem tud választ adni az adott politikai rendszer mögött zajló társadalmi, gazdasági folyamatok problémájára. Ezek a társadalom szerkezetét érintő döntő változások elkerülhetetlenné teszik a történelmi alkotmányok „megújulását”. Concha maga sem vitatja, hogy az alkotmányoknak mindenütt alkalmazkodniuk kell a kor kihívásaihoz. Az alkotmány és az államforma egyaránt megváltoztatható jogi és nem jogi, politikai eszközökkel. Az első esetben az állam jogalkotó szerve, a parlament válik az alkotmány „refor-

[27] Concha Győző: *Politika*. 312. o.

[28] Concha Győző: *Politika*. 317. o.

mátorává” és a változás jogi szentesítőjévé. A nem jogi eszközök esetében különbség van aközött, hogy a változtatás igénye a kormányzók vagy a kormányzottak, az állam vagy a társadalom oldaláról jelentkezik. Amennyiben az államszervezet részéről történik a nem politikai eszközökkel megvalósított alkotmányváltoztatás, akkor államcsínyről, ha pedig a társadalom politikai önszerveződésének a következménye, akkor forradalomról van szó. Sem az államcsíny, sem a forradalom nem igazolható a jog által, csupán erkölcsi normákkal. Concha ismételten a konzervatív állameszméhez visszanyúlva azt állította, hogy az állami akarat az ember egyetemes eszméjével összhangban valósulhat meg, nem pusztán fizikai uralom az adott terület felett. Ha az állami akarat és az ember egyetemes eszméje szembekerül egymással, mint például a fejdelem korlátlan uralma esetén, akár az államcsíny, akár a forradalom révén a fennálló jogrendszer megváltoztatható. Őva int azonban a nem jogi eszközök alkalmazásától, mert az könnyen zsarnoki eszközök alkalmazásához és önkényes megoldásokhoz vezethet.

3. *Az államformák tipológiája.* | Az államformák tekintetében a különbségtétel vezérmotívuma az emberi eszme megvalósulása. Az egyik típusba azok sorolhatók, amelyekben az uralom Isten akaratából vagy az uralom alanyának önkényéből vezethető le. Ezeket „sajátlan értelemben vett államformáknak” nevezi. Ide tartoznak *a)* a katonai, *b)* a patrimoniális, *c)* a patriarchális, illetve *d)* a teokratikus államformák. Ezzel szemben az ún. „sajátképi államformák” az ember eszméjéből vezethetők le, azaz a szuverén hatalom alapja az egyén közösségi létének átható ereje. Ebbe a csoportba sorolja a köztársaságokat és a monarchiákat. A hatalomgyakorlás módját tekintve a köztársaság lehet arisztokratikus és demokratikus, illetve Concha külön említést tesz a választott királyságról, valamint a képviseleti demokráciáról. A monarchiát abszolút és alkotmányos altípusra bontja. A köztársasági államforma négy csoportjának megkülönböztetése nem tűnik egyszerűnek. Az arisztokratikus köztársaságban a hatalomgyakorlás módja a társadalom egy szűk rétegének, illetve rendjének a kezében van, a demokratikus köztársaságban ellenben a nemzet minden tagja egyenlően vesz részt a szuverén akarat funkcionak gyakorlásában. Ez a kormányzók és kormányzottak azonosságának rousseau-i modellje. A választott királyság akkor valósul meg, ha az arisztokrácia saját gyengesége miatt önmagából választ egy személyt az állami akarat megtestesítésére annak érdekében, hogy az állam ne váljon egyesek különérdekeinek pusztá eszközévé. A választott királyság tehát olyan köztársasági államforma, amelyben a monarchia egy eleme, az uralkodó személye a politikai rendszer részévé válik annak érdekében, hogy az állam képes legyen megvalósítani rendeltetését, az ember egyetemes eszméjét. A képviseleti demokrácia lényege az állampolgárok által választott képviselőkből álló szervek létrehozásában ölt testet, melyek a szuverén akarat funkcióját gyakorolják.

4. *A törvényhozó hatalom.* | A törvényhozás az egységes államszemélyiség belső akarata, az ember egyetemes eszméjét legtökéletesebben kifejezésre juttató funkció. E funkció megvalósítója a törvényhozás szerve, a funkció terjedelme pedig a törvényhozás hatáskörei, melyek közé a következők tartoznak: kizárólagos

törvényalkotás, a magán- és büntetőjog alapjainak meghatározása, az alkotmány meghatározása, az adó- és költségvetési törvény meghatározása (költségvetési jog), a végrehajtás és az igazságszolgáltatás szervei feletti ellenőrzés speciális alkotmányjogi helyzetben, vagyis rendkívüli állapot, illetve szükségállapot esetén, az utólagos jóváhagyás vagy felülbírálat joga. A törvényhozás szerve szintén külön típusokra osztható. Az egyeduralkodó államformákban az uralkodó tanácsadó testülete, a modern államok döntő többségében pedig képviseleti szerv. Concha az utóbbit tartotta a konzervatív állameszme szempontjából megfelelőnek, mert álláspontja szerint a képviseleti jelleg a tanácsadói testületekkel szemben biztosítani tudja az állam társadalomból való kiválását, azaz a partikuláris érdekek fölé emelkedő általános közjót. Amíg a törvényhozó szerv az uralkodó pusztán tanácskozó testülete, addig az egyes társadalmi rétegek külön érdekének biztosítását szolgálja. Ezekben az esetekben mindig egy adott kiváltságos rend érdekei jutnak kifejezésre a jogalkotásban. S ez a család-társadalom-állam hármasság felépítését tekintve csupán a társadalom szintjének megfelelő állapot. Ezt az állapotot haladták meg az újkori államokban, amikor a különböző vagyoni és műveltségi cenzusokat rögzítő választójogi törvények eredményeként választások útján létrehozták a parlamentek alsóházait.

Concha műve ezen a ponton több, lényeges alkotmányjogi problémát vet fel, mindenekelőtt az általános és egyenlő, mindkét nemre kiterjedő választójog kérdését. Ez a 19. században még Európa egyetlen államában sem valósult meg, s az európai államok választójogi törvényei csupán az alkalmazott cenzusok szigorúsága tekintetében különböztek egymástól. A *Politika* a cenzusos választójog teoretikus igazolásának tekinthető. Ugyancsak lényeges alkotmányjogi problémát feszeget a parlamenti kisebbség és többség, a kormányzat és ellenzék viszonyának értelmezése kapcsán. Itt az a kérdés, hogy a közjó és közérdek eszméje érvényre jut-e a parlamenti többség által megalkotott jogszabályokban? Concha tiltakozott az ellen, hogy a képviselők egyszerű többségének szavazata önmagában elegendő lenne a közérdek biztosításához. Ezzel függ össze a harmadik probléma, amely a közjó és a különböző partikuláris érdekek szembeállításából adódik. Milyen következményekkel jár, ha a törvényhozás egyes társadalmi rétegek kizárólagos érdekének kiszolgálójává válik? Ezen túlmenően a *Politika* arra is választ kíván adni, hogy a törvényhozás egy- vagy kétkamarás modellje a megfelelőbb, illetve a pártok milyen szerepet tölthetnek be az állami akaratképzésben.

A felvetett alkotmányjogi-politikai problémákra adott válaszok megalkotásához először abból kell kiindulni, hogy Concha hogyan határozta meg a képviseleti elvet: „A képviseleti rendszer ezek szerint abban áll, hogy egy egész társadalomnak biztosítatik általa befolyás az állami akaratra, anélkül, hogy a leghatalmasabb társadalmi elem kizáró uralmat nyerne, s a maga külön érdekét az egyetemes jóval szemben akadálytalanul érvényre emelhetné.”^[29] A képviselet elve azonban maradéktalanul csak akkor valósulhat meg, ha a közösségi szellem áthatja az állampolgárokat, s a közérdek az egyén felfogásában és tevékenységében egyaránt

[29] Concha Győző: *Politika*. 409. o.

kifejezésre jut. A közösségi érzület kifejlődését olyan intézmények segítik elő, mint a szabad sajtó, a gyülekezési és az egyesülési jog, a kérelmezés szabadsága és a nyilvánosság. Ezen intézmények alapja a politikai és polgári szabadságjogok összessége, amely a francia forradalomban jelent meg, s intézményesítésüket a klasszikus liberális ideológia 19. századi programjai segítették. Ennek köszönhetően az európai államfejlődés liberális korszakában a jogegyenlőség eszméje számos országban megvalósult, s a politikai és polgári szabadságjogok jelentős részét az egyes államok alkotmányai rögzítették. Ezzel szemben a korabeli választójogi reformok lényegesen mérsékeltebbek voltak. Erre utal a *Politikában* kifejtett álláspont is. Concha nem támogatta az általános választójog eszméjét, helyette egy minimális vagyoni és műveltségi cenzust kívánt érvényesíteni, a női nemet pedig kizárta volna a választópolgárok köréből. A cenzusok létjogosultságát azzal támasztotta alá, hogy a szavazati jog azt a személyt illeti meg, aki jártas a közéletben. Így látta leginkább biztosítottnak a közérdek érvényre jutását a törvényhozás munkájában. A jártasság alapja egyfelől azokban a foglalkozásokban található meg, amelyek az állami ügyekkel függnek össze: közigazgatás, igazságszolgáltatás, honvédelmi feladatok, másfelől a társadalmi szervezetekben, egyesületekben való munka, egyleti tagság segíthet hozzá. Ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy Concha nem utasította el mereven az általános választójog elvét sem: lehetőséget látott arra, hogy a társadalomban a közösségi szellem érvényre jutása és egy széles körű érdek-képviseleti tevékenység esetén bevezethető legyen. Ez a kissé paternalista nézet azt jelentette, hogy a társadalom nevelése, „közösségi életre való kiművelése” egy idő után elvezethet az általános választójog törvényi biztosításához. A választójogra vonatkozó felfogását kiegészítették a választási eljárásra vonatkozó megjegyzései. A titkos szavazással szemben a nyílt szavazást részesítette előnyben, támogatta a választópolgárok névjegyzékbe vételét és az állandó lakóhelyen történő szavazást. Ezen túlmenően elvetette a túl nagy választókerület kialakítását, a választások tisztasága érdekében pedig a választási bizottság munkájában való részvételt társadalmi munkának tekintette, s az állami szervek és hatóságok számára megtiltotta a szavazatszámlálásban és eredményhirdetésben való közreműködést. Ugyanakkor a választásokon az egyéni és a listákra történő szavazást egyaránt megfelelőnek tartotta, de az egyénekre leadott voksok nézete szerint jobban tükrözik a szavazók véleményét.

A képviselő személyére vonatkozóan Concha elsősorban a képviselet időtartamát és a díjazásának problémáját elemezte. Nem támogatta a túl hosszú vagy túl rövid képviseleti munkát. A több évtizedes és az egy-két éves képviselet mellett és ellen több érvet hozott fel. A hosszú, akár élethosszig tartó képviseleti mandátum előnye, hogy a politikai világában való jártasságot ez idő alatt lehet megszerezni, ám a több évtizedes közéleti munka könnyen azzal a következménnyel járhat, hogy pusztá kenyérkereseti lehetőséggé válik, a képviselő elveszti érdeklődését az államügyek iránt. A rövid képviselet ellenben az államügyekkel való aktív munkára serkent, de nem teszi lehetővé egy-egy hosszabb politikai folyamat végigvitelét. Concha köztes megoldásként a képviselői helyek harmadának gyorsabb kicserélődését, a nagyobbik részének a hosszabb, több parlamenti cikluson átívelő megtartását támogatta. A képviseleti munkáért járó díjazásban

a mérsékelt napidíj kifizetését szorgalmazta. A törvényhozás munkájában alapvetően a szólásszabadság eszméjének érvényre jutásával értett egyet. A képviselő egyaránt rendelkezzen indítványozási és módosítási joggal, a speciális törvényhozási tárgykörök – mint például mezőgazdaság, oktatás-kultúra, szociális biztosítás – esetében pedig a szakbizottságok és különböző osztályok törvényjavaslat-előkészítő munkáját rendkívül hasznosnak tartotta. Ebben a vonatkozásban nézeteiből pontosan kiolvasható a dualizmus korának parlamenti működése.^[30] A kiegyezés után a képviselőház önálló házszabályokkal rendelkezett, amelyet az 1890-es évek közepéig több ízben módosítottak. A képviselőket sorsolás útján osztályokba sorolták, amit a századfordulóra az állandó szakbizottságok váltottak fel. Ez a szakértelmet igénylő törvényjavaslatok plenáris ülés előtti gyorsabb és hatékonyabb előkészítését szolgálta. A *Politika* első kiadása még az osztályok és a szakbizottságok közötti átmeneti állapotban született, ezért támogatta a szerző mindkét tárgyalási formát.

A törvényhozás munkájában részt vevő képviselők legfontosabb jogosítványai a szerző által részletesen elemezett szólásszabadság, az interpellációs jog, a módosító indítványok benyújtásának a joga és a javaslattételi jog. Ezek közül a szólásszabadság jogának szabályozását több ízben szorgalmazták annak érdekében, hogy a törvényjavaslatok megvitatását felesleges időhúzással ne lehessen megakadályozni. A szólásszabadság mellett Concha fontos érveket hozott fel. Nézete szerint a törvényhozás értéke abban ragadható meg, hogy a közérdek megnyilvánulásának legfontosabb fóruma. Ebből következően a képviselők munkája elé állított korlátokat elvileg nem támogatta. Ugyanakkor már az 1875-ben korlátozták a felszólalásokat, a szabályok azonban a dualizmus korában végig enyhék voltak. A szólásszabadság korlátozására többféle lehetőség adódott: egyrészt a többszöri felszólalás kizárása vagy az egyes beszédek idejének megsabása, másrészt a klotúr alkalmazása. Ez utóbbi azt jelentette, hogy nem mindenki mondhatta el véleményét az adott kérdéssel kapcsolatban, mivel a parlament ülését akkor rekesztették be, amikor még voltak feliratkozott hozzászólók. Számos esetben már a klotúr alkalmazásának lehetősége is óriási vitákat váltott ki.

A törvényhozás munkájában való részvétellel függ össze a parlament felépítése. Concha a kétkamarás, felső- és alsóházzal rendelkező törvényhozó szervet részesítette előnybe. A felsőházba az alábbi elvek alapján támogatta a bekerülést: „a, bizonyos kiváló családból származás, b, vagyon, c, közhivatal, d, társadalmi állás, e, fejedelmi kinevezés, f, választás bizonyos társadalmi csoport (egyház, tudós testület, polgárok helyi tagozatai) által”.^[31] A felsőház melletti érve abban foglalható össze, hogy a törvényhozás ezen ága képes a jogalkotás munkáját megfontoltabbá és alaposabbá tenni. Ugyanakkor határozottan kiállt amellett, hogy ez nem jelenti az egységes állami akarat kettéosztását, mivel mindkét házban mindig

[30] A dualista államszerkezet törvényhozásnak működésével részletesen foglalkozik Kozári Mónika tanulmánya. Vö. Kozári Mónika: A dualista rendszer 1867–1918. In Romsics Ignác (szerk.): *Modern magyar politikai rendszerek*. Budapest, 2005. Pannonica Kiadó, 81–153. o.

[31] Concha Győző: *Politika*. 441. o.

az adott állam politikai rendszerét és társadalmi szerkezetét kell figyelembe venni. Nem minden államban látott lehetőséget alsó- és felsőházzal egyaránt rendelkező törvényhozási szervre, s óva intett attól, hogy az alsóház kizárólag liberális, a felsőház kizárólag konzervatív nézetű képviselőkkel álljon, mivel ez egyet jelentene a törvényhozás munkájának megakadásával és a felsőház uralkodónak való alárendelésével.

Végül nem lehet figyelmen kívül hagyni a pártokról alkotott véleményét sem. Az állami akaratképzésben a pártoknak nem kis szerepük volt a 19. század utolsó harmadában, hiszen ezekben az évtizedekben sorra alakultak Európa államaiban a keresztényszociális, illetve szociáldemokrata pártok. Concha tisztában volt ezzel, hogy a pártok egy vagy több társadalmi réteg érdekét képviselik, s ez látszólag ellentmond az állam egységes akaratának. Politikai szereplésüket azonban támogatta, mert kellő garanciákkal a közösségi élet szerves részének tekintette őket. A pártok típusainak felvázolásában korának nézetei és politikai gyakorlata tükröződött vissza. A párt lényegét a *Politika* az alábbi motívumokban jelölte meg: „Az államtagok egy részének lényeges állami és társadalmi érdekek által összefűzött oly kapcsolata a szuverén hatalomnak teljes vagy részleges megszerzése vagy megtartása végett, amely az államtagok más lényeges állami vagy társadalmi érdekek szülte kapcsolataival a fő elveire nézve megegyezik, kiviteli módozataikra, sőt egyes elvekre nézve különbözik.”^[32] A pártok legfontosabb funkciója, hogy a politikai életben meghatározott társadalmi érdekek képviselői. Céljuk a politikai hatalom megszerzése és megtartása. Ugyanakkor a pártszerveződést egyaránt meghatározza a társadalom rétegtagozódása és a politikai rendszer minősége. Nem mindegy, hogy az adott korszak politikai rendszere milyen mértékben és hogyan biztosítja az egyes politikai és polgári szabadságjogokat. Az egyesülési, gyülekezési, szólás- és sajtószabadság törvényi biztosítása vagy éppen annak jogszabályi úton történő korlátozása jelentős mértékben befolyásolja a pártok létrejöttét. Ebben a vonatkozásban az egyik példa mindenképpen a bismarcki Németország volt, ahol a szociáldemokrata munkásmozgalom térhódítása miatt 1878-ban elfogadott ún. szocialistaellenes törvényben a baloldali gyűlésekkel és sajtóval kapcsolatos korlátozásokat, illetve ezen szervezetekkel szembeni fellépés jogi garanciáit fogalmazták meg. Az antiszocialista törvény példa lehet arra, hogyan lehet állami, jogi eszközökkel korlátozni ezeket a szabadságjogokat. Ezzel szemben az angol parlamenti váltógazdaság mögött a politikai és polgári szabadságjogok biztosítása állt.

A pártok típusainak csoportosításánál Concha egyértelműen az ideológiai különbségekben látja a vezérfonalat. Élesen elkülönítette egymástól a konzervatív és liberális pártokat annak alapján, hogy milyen értékek mentén gondolkodnak a társadalom és a politika alapvető kérdéseiről. A pártok mint politikai szervezetek legfőbb előnyét abban látta, hogy a társadalom és az állam közötti összekötő kapcsolatot jelentik, illetve képesek önmaguk és más pártok fölött kontrollt gyakorolni. Ez utóbbi a politikai közélet tisztasága érdekében elengedhetetlenül fontos.

[32] Concha Győző: *Politika*. 472. o.

5. A *végrehajtó hatalom*. | A végrehajtó hatalom az egységes államszemélyiség ún. cselekvő funkciója, a belső akarat külső megjelenése az adott politikai rendszerben. A végrehajtás lényegét Concha Lorenz von Stein elméletéből átvett hat funkcionális elem (vezetés, szabályalkotás, szervezés, utalványozás, igazgatás, karhatalom, bíraskodás) szintéziseként határozza meg. A törvényhozásban rejlő belső akarat e funkcionális elemek összhangjában a végrehajtás szervrendszerén keresztül valósul meg. A végrehajtás a dualizmus korának Magyarországon magában foglalta a központi államigazgatás szerveit, a közigazgatás szervrendszerét, amelyet szinte minden évtizedben törvényekkel reformáltak, valamint a szakigazgatás szervezetét. Concha a funkcionális elemek közül a szabályalkotást tekintette a leghangsúlyosabbnak, s ezt az álláspontot filozófiai és jogi érvekkel is alátámasztotta. Filozófiai indoklásának alapja a konzervatív állameszme és az akarat-filozófia. Az egységes államszemélyiség belső akarat funkciója, a törvényhozás a végrehajtás szervrendszerében válik külső cselekvéssé. A végrehajtás szervezete azonban olyan összetett, hogy önmagában nem képes a belső akaratnak megfelelő egységes cselekvésre, s nem garantálja, hogy a korszak egyik meghatározó jellegzetessége a törvényhozásnak felelős kormány megvalósulhasson. Ennek köszönhetően Concha közjogi elmélete egy ún. általános végrehajtó akaratot tételezett fel, amelynek az a célja, hogy átjárja a végrehajtás teljes szervrendszerét. Az általános végrehajtó akarat csupán a legfőbb állami akarat járulékaként fogható fel, ellenkező esetben az osztatlan államszemélyiség szétszakadna két külön akaratra. Azt a célt szolgálja, hogy az államban akarat (törvényhozás) és cselekvés (végrehajtás) között ne legyen disszonancia. Az általános végrehajtó akarat ugyanakkor nem csak és kizárólag járulékos akaratként határozható meg, hanem a jogszabályok hierarchiájában is megjelenik: „Az általános végrehajtó akarat a végrehajtó szervtől ered, külön névvel rendeletnek nevezetik.”^[33] Rendeletet csak a végrehajtás szervrendszerének első csoportjába tartozó végrehajtó szerv, a kormány alkothat. A rendelet típusát tekintve lehet a törvény járulékaként alkotott, a hiányzó törvényt pótló vagy törvényt felfüggesztő jogszabály, ám a törvénnyel ellentétben nem állhat.

Az általános végrehajtó akatról alkotott felfogás átvezet a végrehajtás szervrendszerének két csoportra történő felosztásához:^[34] a) Az első csoportba tartoznak a szabályalkotás, a szervezés, az utalványozás és a karhatalommal való rendelkezés elemei, amely a kormány hatásköre. A szerző ebben a vonatkozásban megkülönböztet országos és helyi kormányt. Országos kormány alatt egyértelműen a végrehajtás központi szerveit, tehát az egyes kormányzati ágak vezetőinek, a minisztereknek az összességét értette. Érdekessége az adott korszaknak, hogy a kormány kifejezés helyett a politikai szaknyelv gyakran a minisztertanács szót használta. A helyi kormány a végrehajtás és közigazgatás területi szerveit jelentette, amelyet Concha önkormányzati hatásköréről írott megjegyzése alapján azonosíthatunk. „Az önkormányzat legáltalánosabb lényege szerint a végrehajtásnak az

[33] Concha Győző: *Politika*. 485. o.

[34] Concha Győző: *Politika*. 502–503. o.

a neme, amelyet a polgárok magánhivatásuk mellett végeznek. Minthogy pedig a magánhivatásuk nagy része: földbirtokosé, iparosé, kereskedőé, papé, helyhez kötött, az önkormányzati végrehajtás a valósághoz csak helyi, azaz annak a helynek a szomszédságában lehet, ahol az egyesek magánélete folyik. ...az önkormányzat, ha konkrétan vesszük ezek szerint az állam végrehajtó hatalmának szomszédos körönként és közérzületből való gyakorlása az ilyen körökben élő polgárok által, rendes életpályájuk mellett.”^[35] Az önkormányzat lényege Concha szerint nem a helyi ügyek intézése, bár nem tagadja ezek meglétét, hanem az országos ügyek, az állami akarat helyi szintű végrehajtása. A helyi kormány azokat a szerveket öleli fel, amelyek ezt az akaratot végrehajtják. Ténylegesen ezek a szervek voltak a dualizmus kor közigazgatási reformjainak a céltáblái. 1871–1876-ban, 1876–1881-ben, 1886–1887-ben és 1893-ban több hullámban korszerűsítették a magyar közigazgatást.^[36] A reformok célja a polgári államszervezetnek megfelelő államosított közigazgatás volt, szemben a korábbi rendies szemléletű vármegyerendszerrel. Az első hullám 1871–1876 között a törvényhatósági és községi törvényben a vármegyét, a főispán jogállását és a városokat érintette. A vármegyék a korábbi évtizedek gyakorlatával szemben sem törvényhozással, sem bíraskodással nem foglalkozhattak. Az előbbit a népképviselő elve alapján a parlament, az utóbbit az 1869. IV. törvénycikk deklarálta, amely a közigazgatás és igazságszolgáltatás elválasztásáról rendelkezett. A vármegyék saját belső ügyeikben önállóan intézkedhettek, fő feladatuk azonban az állami közigazgatás közvetítése volt. Két fontos testületi szervük a fele részben választott, fele részben virilista tagokból álló törvényhatósági bizottság, valamint a közigazgatási bizottság volt. A megye első embere a kormány tisztviselője, a főispán volt, aki 1870-től a városok felett is felügyeletet gyakorolt. A vármegye ezen túl központi és külső tisztviselőkkel rendelkezett.^[37] Ezt az 1880-as években, illetve az 1890-es évek elején ismét átszervezték, növelve a kormány tisztviselőinek szerepét a választott tisztviselőkkel szemben. Erre utal a tisztviselőik képesítéséről rendelkező 1883. I. törvénycikk is.^[38] Concha nézetrendszerében a helyi kormányt megillető funkciók azonosak a végrehajtás általános elemeivel.^[39] A szerző azon jogtudósok közé tartozott, akik támogatták az államosítást, mert abban egy magasabb szinten működő közigazgatás lehetőségét látta.

b) A végrehajtás szervrendszerének másik csoportjába az ún. intéző hatóságok tartoznak, amelynek feladata a törvények egyes esetekben való alkalmazása. Ezen belül további két alcsoportot képez a közigazgatási hatóság és a bírói ható-

[35] Concha Győző: *Politika*. 509–510. o.

[36] A közigazgatásra vonatkozó törvények részletes bemutatásához lásd Kozári Mónika: i. m. 191–263. o.

[37] A vármegye központi tisztviselői az alispán, főjegyző, másodfőjegyző, aljegyzők, tisztí főügyész, levéltárnok, az árvaszéki elnök és az ülnökök, a külső tisztviselők, pedig a főszolgabírák, szolgabírák. (Kozári Mónika: i. m. 202. o.)

[38] Kozári Mónika: i. m. 240–242. o.

[39] Az önkormányzatot megillető hatáskörök: 1. helyhatósági szabályalkotás, amely nem állhat szemben a törvénnyel és csak a törvény hiányának pótlására szolgálhat; 2. szervezkedés; 3. helyi terhek viselése; 4. önkormányzati intézés; 5. önkormányzati karhatalom; 6. önkormányzati bíraskodás.

ság. A közigazgatási hatóság feladata a törvény értelmében való cselekvés, a bíróságé pedig annak elbírálása, hogy törvény szerinti cselekvésről van-e szó. Ebből is látszik, hogy Concha nem az igazságszolgáltatás és a végrehajtás különbségét, hanem a közigazgatás és a bíróság különválasztását hangsúlyozta. Az állami akarat megvalósítását a szabályalkotáson kívül a szervező elem biztosítja. Ez a végrehajtás személyi és eszközállományának előteremtése, amely több részfeladatból tevődik össze. A szervezés motívuma a végrehajtó közeg kiválasztásában, a hatáskör és illetekesség megállapításában, valamint a fegyelmezésben ölt testet. Az egyes feladatok közül Concha kiemelten fontosnak tartja a személyek kiválasztásának feladatát. Ennek oka a végrehajtás szervezetében dolgozó személy és a törvényhozás munkájában részt vevő képviselő közötti lényeges különbség. A törvényhozásban a képviselő mindig az adott kisebb terület – város, megye – képviselőjében jelenik meg, s az összes többi képviselővel együtt testesíti meg az állami akaratot. A végrehajtásban dolgozó személy önmaga testesíti meg az állami akaratot. Nézete egyúttal összhangban állt a 19. század utolsó harmadában uralkodóvá váló azon állásponttal, hogy a tisztviselői réteg kellő szakképesítéssel rendelkező egyénekből álljon. A dualista államszerkezet olyan mértékű átalakuláson ment át, amely nem tette lehetővé, hogy a feudális szemléletű, előjogok között élő egykori köznemesek ezeket a pozíciókat be tudják tölteni. Az utalványozási jog lényege a végrehajtáshoz szükséges pénzbeli és dologi eszközök előteremtésében áll.

Az intéző akarat Concha felfogásában a közigazgatás hatósági tevékenysége. A végrehajtás többi elemétől az különbözteti meg, hogy konkrét egyedi esetekre vonatkozik. Fontos azonban megemlíteni, hogy a szerző nem ebben látta a hatósági tevékenység lényegét. Sokkal inkább az állami akarat és az emberi eszme közvetlen megvalósulását fedezte fel benne, s a konzervatív állameszmével való szoros kapcsolatot hangsúlyozta. A karhatalmi elem az állam sajátossága abban a tekintetben, hogy az állam fogalmi eleme. A karhatalom szervei, a rendőrség és a csendőrség, az állam létének szükséges elemei, mivel állam karhatalom nélkül nem létezik. A karhatalom jogi magyarázatát azzal bizonyítja, hogy a végrehajtó szerv intézkedés során határozatot hoz, amely személyekhez intézett parancs vagy tilalom alakjában jelenik meg. A határozat kétféle magatartást eredményezhet a személy oldaláról. A jogi norma címzettjének engedelmessége esetén a kényszer alkalmazására nem kerül sor, az állam akaratával ezzel a jogkövető magatartással azonnal megvalósul. A határozatnak való ellenszegülés ugyanakkor a karhatalom alkalmazását vonja maga után. Ilyen esetekben a karhatalom az állami akarat érvényesítésének eszköze lesz. A karhatalom mozzanata abban is különbözik a többitől, hogy szervezetének súlya eltér a többi végrehajtó szervezetétől. A törvényhozás funkciójával szemben a karhatalmi mozzanat elvileg a végrehajtó hatalom látszólagos túlsúlyát szolgálja. Ez oda vezethet, hogy a rendvédelmi szervek egyfelől függetlenné válhatnak, mintegy kiszakadva az egységes állami akaratból, amit ezen szervek hatáskörébe tartozó fizikai kényszer alkalmazása biztosít, másfelől aránytalan fölényt is teremthetnek a végrehajtás számára. Mindkét lehetőséggel szemben megfelelő megoldás az alárendelés az államfői hatalom vezérlő és parancsoló hatalmának.

A végrehajtás utolsó és egyben többitől elkülönült mozzanata a bíraskodás. A végrehajtó hatalmon belüli helyét az teszi indokolttá, hogy az egységes szuverén akarat hármasságában (belső akarat–cselekvés–irányítás) logikailag kizárólag ide sorolhatóak. A bíróság tevékenységében Concha különbséget tesz aközött, hogy magánszemélyek közötti magánjogi vitákkal, büntetőügyek eldöntésével, illetve a hatóságok cselekedeteivel összefüggésben kerül-e sor a jogalkalmazásra. Concha főművében érveket és ellenérveket egyaránt felsorakoztat az igazságszolgáltatás függetlensége mellett és ellen. A függetlenség mellett szóló érve a magánszemélyek magánjogi és büntetőügyeiben történő jogalkalmazással függ össze, amelyet az egyén szabadságérzetével és jobbiztonságának érzetével támaszt alá. Ezzel szemben a hatóságok tevékenységére vagy a közhatalmi jellegű tényekre vonatkozó jogalkalmazás a szerző értelmezésében a végrehajtás felsőbb szintű gyakorlása, tehát nem teszi indokolttá az igazságszolgáltatás függetlenségét.

Concha eszmefuttatásához szükséges korábbi írásainak megjegyzéseit figyelembe venni. Az 1880-as években a közigazgatási bíraskodásról szóló tervezetében a bírói hatalomnak a végrehajtó hatalom keretei közötti elhelyezéséről már több ízben értekezett.^[40] 1881-ben megjelent *A közigazgatási bíraskodás szabályozásánál mely elvek legyenek irányadók, a bírói szervezet, hatáskör és eljárás tekintetében* című munkájában már az állam működéséből magyarázta a bíróság végrehajtó hatalmon belüli elhelyezését. Ebben az írásban arra mutat rá, hogy a hatalmi ágak tényleges elválasztása a politikai gyakorlatban sehol nem valósult meg. Azzal érvelt, hogy a hatalmi ágak elválasztása „az államélet funkcióinak értelmi absztrakció útján való megkülönböztetése”.^[41] *A Politika* ennek a korábbi álláspontnak az átvételéről tanúskodik, amikor a bíraskodást a végrehajtó hatalom elkülönült mozzanataként definiálja. Az igazságszolgáltatás önálló hatalmi ággá válását azonban segítették a polgári alkotmányozás 19. századi folyamatának eredményei. A jogegyenlőség eszméjével párhuzamosan ekkor alakult ki a bírói függetlenség, a társasbíráskodás és a jogorvoslat elve, ezekben az évtizedekben lett az igazságszolgáltatás a bíróság monopóliuma. Concha a *Politikában* az igazságszolgáltatást egyértelműen a végrehajtó hatalom intézményes keretein belül helyezte el, de itt további elkülönítéseket tartott szükségesnek. „A bíróság helyzetének sajátossága abból áll tehát, hogy ténykedése az ítélelhozás, habár a végrehajtásnak szükséges láncszeme, egyedül a törvénytől függhet, arra sem a törvényhozás, sem a végrehajtás közegei be nem folyhatnak, mert ilyen befolyás megváltoztatná a bíróság ténykedését, nem lévén egyéb, mint a törvényben rejlő vagy azt pótló általános szabályok alkalmazása a különös esetre.”^[42] Erre a következtetésre jutott a bírói tevékenységgel kapcsolatban is. A bíróságnak mindig egyes esetekben dönt, akár magánszemélyek, akár közigazgatási hatóságok cselekedeteiről

[40] Az igazságszolgáltatás helyére és a közigazgatási bíróságokra vonatkozó nézeteinek bemutatásához lásd Patyi András: *Közigazgatási bíraskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíraskodásról*. Budapest, 2002, Logod Bt., 21–31. o.

[41] Patyi András: i. m. 26. o.

[42] Concha Győző: *Politika*. 498. o.

van szó. Döntése mindig arra vonatkozik, hogy az adott eset tényei a törvénnyel összhangban állnak-e vagy sem. Ez egyben azt is eredményezi, hogy a bíróságot az igazgatással, nem a végrehajtó hatalommal állítja szembe.

6. *A fejedelmi vagy államfői hatalom.* A szuverén akarat harmadik funkciója a fejedelmi vagy államfői hatalom, Concha szóhasználatával élve, a „végelhatározó”, „irányzó” mozzanat, amelyet a monarchia államformájában az uralkodó, a köztársaságban az államfő gyakorol. Jelentősége abban áll, hogy a törvényhozás és végrehajtás közötti egyensúly megteremtésével hozzájárul az államszemélyiség oszthatatlanságához. A hegeli dialektika módszere alapján a fejedelmi funkció a törvényhozás és végrehajtás ellentétének szintetikus egysége. „A fejedelemből indul ki az országgló akarat és cselekvés, de különbségük benne megszűnik azáltal, hogy őket egymással ellentétbe jönni nem engedi. A fejedelem az a nemzetre, ami az én az egyes ember különböző életnyilvánulásaira.”^[43] Ebből a gondolatmenetből kiindulva a harmadik funkció részelemei szigorúan csak kezdő és befejező mozzanatok lehetnek, azaz a törvényhozás és a végrehajtás feladatait a fejedelem nem veheti át, ám mindegyik tevékenységébe „kezdő- és záróakkordként” egyaránt beleszólhat. Ez a törvényhozás esetében számos jogosultságot jelent: a törvénykezdeményezés és a törvényszentesítés jogát, a törvényhozó szerv összehívását, felosztatását, a törvényhozás munkájának elnapolását, illetve a vétójogot. A végrehajtásban a miniszter kinevezése és felmentése, illetve a szabályalkotó, szervező, pénztalványozó és karhatalmi mozzanatokhoz való hozzájárulás emelkedik ki. Ezen túlmenően a fejedelmi funkcióban külön csoportot képez az állami akaratot helyettesítő funkció. Ezekben az esetekben az államfő a másik két funkciótól függetlenül dönt. Ide sorolhatóak az állami akarat felfüggesztésének esetei: 1. a törvények ideiglenes felfüggesztése rendkívüli állapot idején, illetve 2. a törvény konkrét esetben való felfüggesztése kegyelmezés során.

KITEKINTÉS: NEMZETKÖZI POLITIKA ÉS NEMZETKÖZI JOG

A nemzetközi jogról a *Politika* legrövidebb fejezete szól, a szerző csupán néhány kérdést vet fel. Ezek egy része az államok egymás közötti kapcsolatrendszerére vonatkozik, s magán hordozza a korszak politikai valóságának bélyegét, másik része néhány elméleti problémát feszeget az emberiség, a világállam, illetve a háború és béke témakörében. Az államok közötti viszonyokat Concha két nagy csoportra osztja. Az egyikbe tartozik a nemzetközi frigy, az államszövetség, a szövetségi állam, a másikba a fejedelmi unió, amely lehet perszonálunió és reálunió egyaránt. Nézetrendszerében az államok a nemzetközi viszonyok kizárólagos szereplői, ők alkotják az emberiség általános fogalmának alapegységeit. Az emberiség azonban az állammal szemben kizárólag elméleti konstrukció, az egyén, a nép, a nem-

[43] Concha Győző: *Politika*. 526. o.

[44] Concha Győző: *Politika*. 59. o.

zet (állam) fogalma után következő legnagyobb egység, amely a valóságban nem rendelkezik önálló léttel. „Az ember fajának összes tagjával közösségben és öntudatos alanyisággal nem tehet semmit, csak apróbb tömbökre szakadva él az ember cselekvő életet.”^[44] Az államok közötti kapcsolat megvalósulhat háború, illetve nemzetközi szerződés útján. A háború létjogosultságát az igazolja, hogy ez az államok közötti kapcsolat egyik szükséges módszere. Háborúra akkor kerül sor, amikor sem jogi, sem erkölcsi norma által nem lehetséges az ember egyetemes eszméjét nemzeti szinten megvalósítani. Concha szerint minden történelmi korszakban vannak olyan népek, amelyek a nemzet rangjára kívánnak emelkedni, illetve olyan nemzetek, amelyek a népek szintjére süllyednek vissza. Ez a folyamat a háborúban valósul meg. A szerző a háborút és a békét egyaránt az emberi eszme megvalósításának eszközeként fogja fel. Ezt az álláspontját tükrözi a mű kompozíciója, amennyiben a háborúról vallott felfogása nem a nemzetközi jogi fejezetben, hanem a mű elején az egyes közületi alakzatok tárgyalásakor kapott helyet. Ebben a vonatkozásban a nemzetközi politika fogalomkészlete szerint Concha sokkal inkább realista, mint idealista gondolkodónak tűnik. A világbéke nála olyan elvont fogalom, amely nem jelenti a háború végleges kizárásának lehetőségét, ebben csupán egy végső célt lát arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi viszonyokat jogi úton rendezzék. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az államközi viszonyrendszerben a közösen elfogadott nemzetközi jogi normák önmagukban nem garantálják, hogy az államok be is tartják azokat.

Természetesen az esetek többségében az államok közötti kapcsolatok békés úton zajlanak, sőt éppen a 19. századi kormányközi konferenciákon dolgozták ki a diplomáciai kapcsolatok fő szabályait és a nemzetközi politika békés folytatásának garanciáit. Ennek kiváló példája a szerződések által vállalt kölcsönös kötelezettségek teljesítésében áll, amelyet Concha egyszerű frigynek nevez. A nemzetközi frigyben az államok kapcsolata minimális, saját külön szerveik által biztosítják a kötelezettségek betartását. Ennél sokkal összetettebb a konföderáció vagy államszövetség. Ebben az esetben az államok már a köztük lévő szerződésben vállalt cél teljesítésére hoznak létre külön szervezetet. Ez legtöbbször a közös védelem, illetve a közös külpolitika vagy gazdaságpolitika intézésében ölt testet. A konföderációban részt vevő államok arra vállalnak kötelezettséget, hogy ezeken a területeken közös szervek útján valósítják meg céljaikat. A korszak Európája előtt nem volt ismeretlen a konföderáció. 1834-ben a német vámunió gazdasági céllal jött létre, az utrechti unió védelmi céllal, illetve a német egység 1871-es megvalósítása előtt a Rajnai és az Északnémet Szövetség államai szintén konföderatív viszonyban álltak egymással. Szorosabb kapcsolatot jelent az államok között a bizonyos tárgykörök szerinti szövetségi viszonyrendszer, amelynek eredményeként létrejött államkapcsolatot Concha szövetségi vagy összetett államnak nevezi. Valójában ezek a 19. század föderatív államszerkezetének típusával egyenértékűek. A szövetségi állam az unitárius (egységes) államszerkezettel szemben önálló törvényhozással, kormányzattal és szövetségi bírósággal, saját állampolgársággal, költségvetéssel, illetve szuverenitással rendelkező tagállamokból áll. Concha helyesen ábrázolta a nemzetközi jogalanyiség szempontjából a konföderáció és a föderáció közötti lényeges különbséget. A konföderáció tagjai

az államok voltak, nem a polgárok. Az államszövetséget létrehozó szerződés nem konstitutív jellegű, nem keletkezik általa új jogalany, ez csupán egyfajta viszony a konföderációt alkotó államok között. Szemléletesen az államok közötti szerződést a társasági szerződéshez hasonlítja. A föderáció ellenben már nemzetközi jogalanyiságot eredményez a nemzetközi viszonyokban, míg a belpolitikai életben közös jogalkotó és jogalkalmazó szerveket hív életre. A Concha által használt összetett állam kifejezés lényege abban ragadható meg, hogy a szövetségi állam polgárai két szuverenitás tagjai, azaz „két államszemélyiség” él párhuzamosan egymás mellett az adott államon belül. Az állami feladatok egy részét közös szervek útján valósítják meg, a helyi, tartományi szintű feladatokat viszont külön szervek végzik. A közös szervek tevékenysége az állam teljes területére vonatkozó államszemélyiség kialakulását eredményezi, a tartományi szervek pedig az adott területet illetően külön államszemélyiséget hoznak létre. A föderalizmus klasszikus példája az Egyesült Államok, illetve 1871 után a Német Császárság volt.

A fejedelmi unió két vagy több monarchikus államformájú állam közötti kapcsolatot a közös uralkodó személye által. Az unió létrejöhet örökléssel, hódítással vagy az adott állam részéről az uralkodó személyének önkéntes elfogadásával. A perszónálunióban az uralkodó személye közös, a reálunióban az egybekapcsolt államok közös szervei is jelen vannak a politikai rendszerben. Ebben a vonatkozásban a reálunió a szövetséges állam típusának egyik változataként fogható fel. Az Osztrák–Magyar Monarchia államszerkezete átmeneti formát képezett a reálunió és a perszónálunió között. A dualista állam szerkezetében nemcsak az uralkodó személye volt közös, hanem a külügyek, a hadügyek és az ezek biztosítására szolgáló pénzügyek intézése is közös szervek útján történt. A 19. és 20. század fordulójára azonban a két állam önállósága erősebben jutott kifejezésre, mint 1867-es megalakulásakor.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Concha Győző konzervatív állameszméje szempontjából az 1872-től 1895-ig tartó időszak rendkívüli jelentőséggel bírt. Ezekben az évtizedekben született meg a közjogi gondolkodás azon irányzatának államfelfogása, amely az állam lényegét az erkölcsiségben, a szabadságban, az öncéljellegben és az általános érdek hegeli kategóriáiban látta. Az államot osztatlan és egységes államszemélyiségként meghatározó konzervatív nézetrendszer számos üzenetet hordozott magában. Antropológiai szempontból azt hirdette, hogy az ember nem létezhet állam nélkül, nem rendelkezik önálló individualitással, céljai és érdekei az állam céljaival és érdekeivel azonosak. Politikai üzenete szerint a társadalomban lévő nemzetiségi, szociális, gazdasági és felekezeti konfliktusok az állam intézményrendszere által feloldhatóak. Közjogi vonatkozása, hogy nem léteznek egymástól elkülönült hatalmi ágak, ezek csupán az egységes állami akarat funkciói. Nemzetközi politikai és nemzetközi jogi értelemben kizárólag az államok és az államok közötti kapcsolatrendszerek játszanak szerepet, a világállam vagy világbéke kategóriái ebben a kontextusban értelmezhetetlenek.

IRODALOM

- Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
- Brassai Sámuel: A filozófia fordulata. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1891/5–6. 321–351. o.
- Concha Győző: *Politika*. Budapest, 1895, az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása.
- Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872–1927*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, Attraktor.
- Cs. Kiss Lajos: Az angol társadalom- és jogelmélet a magyar jogfilozófiai hagyományban. *Világosság*, 2002/10–12.
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államtudomány vázlat*. Ford. Szemere Samu, Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó.
- Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45*. Ford. Nagy Endre. Budapest, 1993, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Ford. Zsidai Ágnes. Budapest, 1995, Osiris Kiadó.
- Kozári Mónika: A dualista rendszer. In: Romsics Ignác (szerk.) *Modern magyar politikai rendszerek*. Budapest, 2005, Pannonica Kiadó,
- Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Mezey Barna – Szente Zoltán: *Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Patyi András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról*. Budapest, 2002, Logod Bt.
- Pulszky Ágost: *A jog- és állambölcsészet aaptanai*. Budapest, 1885, az Eggenberger Könyvkereskedés kiadása, 1885.
- Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története*. II/1. kötet, Budapest, 1999, Korona Kiadó.
- Schlett István: *Eötvös József*. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó.
- Smuk Péter: Kautz Gyula parlamentarizmusfelfogása. In Egresi Katalin (szerk.): *Fiatal Oktatók Tanulmányai*. Győr, 2004/2. Universitas-Győr Kht. 9–27. o.
- Hans Joachim Störig: A filozófia világtörténete. Budapest, 1997, Helikon Kiadó.
- Szabadfalvi József: Pulszky Ágost. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar Jogtudósok*. II. kötet, Budapest, 2001, Magyar Felsőoktatási Könyvek 17. 47–69. o.
- Szabadfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetének vázlat. Kihívások és kényszerpályák I. *Magyar Szemle Online*, Budapest, 2005/1.
- Szabadfalvi József: Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban. *Állam- és Jogtudomány*, 1999/1–2. 51–88. o.
- Szabó Miklós (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó
- Takács Péter (szerk.) *Államelmélet I*. Budapest, 2007, Szent István Társulat.
- Vasas Géza: Magyar nemzetfelfogások a dualizmus korában II. *Magyar Szemle Online*, Budapest, 2001/3.